

MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN MÜNASEBETLERİ SÜRECİNDE HIRİSTİYANLARIN İSLAM'A VE MÜSLÜMANLARA BAKIŞI

Ali ERBAŞ*

GİRİŞ

Müslüman-hıristiyan münasebetleri İslam'ın doğuşundan itibaren başlamış ve günümüze kadar süregelmiştir. Bu iki inanç mensupları arasındaki ilk karşılaşma, İslam'ın ilk yıllarında Mekkelilerin zulmünden kurtulmak için müslümanların Habeş kralı Necâşî'ye sığınmalarıyla gündeme gelmiştir. Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra bu münasebetler daha da sıklaşmış, Hz. Ömer devrinde Necran hıristiyanları başta olmak üzere, Mısır kıptîleri ve daha sonra Bizanslılarla uzun yıllar devam etmiştir. Müslümanların İspanya'yı fethederek orada Endülüs İslam medeniyetini yedi asır boyunca sürdürmeleri ve bu meyanda oradaki hıristiyanlarla beraber yaşamaları, münasebetlerin hangi boyutlara ulaştığının en belirgin göstergelerindendir. İslam toprakları genişledikçe yine en fazla muhatab oldukları inanç temsilcileri hıristiyanlar olmuştur. Zira İslam'ın en fazla yayılma gösterdiği bölgelerde çoğunluk olarak hıristiyanlar yaşamakta idi. Bunun için asırlar boyu süregelen bir beraberlik söz konusuydu. Bu münasebetler bazen karşılıklı anlaşmalarla barış içerisinde götürülmüş, bazen de Haçlı seferleri gibi kanlı savaşlarla tarih sayfalarına geçmiştir. İstanbul'un müslüman Türkler tarafından fethedilişi, Hıristiyan Bizans'ın tarihe gömülmesine sebep olmuş, ancak münasebetler bitmemiş, aksine daha da artmıştır. Çünkü Müslümanlar fethetmiş oldukları topraklardaki başka inançtan olan insanları yerlerinden çıkarmadan ve müslüman olmaya zorlamadan, birtakım anlaşmalarla kendilerine tâbî olarak yaşamalarına müsaade ediyorlardı. Dolayısıyla bu durum münasebetlerin daha da artmasına vesile oluyordu. Fetihten sonra halk bazında normal seyrinde devam eden münasebetler, devletler arası ilişkilerde diplomatik özellikler kazanmaya başlamıştır. Bu özelliğini günümüzde de devam ettirmekle birlikte, yirminci yüzyılın ortalarında müslüman ve hıristiyan cemaatleri arasındaki münasebetler, "Müslüman-Hıristiyan Diyalogu" şekline dönüşmüş ve bu minval üzere devam etmektedir.

* Doç. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Çalışmamızda hristiyanların bu münasebetler çerçevesinde İslam'a ve müslümanlara nasıl yaklaştıklarını izah etmeye çalışacağız.

A- İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDE HIRİSTİYANLARIN MÜSLÜMANLARA YAKLAŞIMI

İslam'ın zuhurundan önce Arap Yarımadası'nda hristiyan topluluklarının bulunduğu belli başlı merkezler Tağlib, Gassân, Eyle, Dumetü'l-Cendel, Tay kabîlelerinin yaşadığı bölgelerdi. Ayrıca Yarımada'nın güneyinde Necran, hristiyan merkezlerinin en güçlüsü ve en etkili idi¹. Habeşistan ise, başındaki kralı da dahil, hristiyanların en fazla yaşadığı ülke idi. Bu belli merkezlerin yanında Mekke'de köle, tüccar veya misyoner olarak yaşayan bir hristiyan cemaatinden, ayrıca Ehâbiş ve Hîre hristiyanlarından da bahsedilmiştir².

Görüldüğü gibi İslam'ın ilk dönemlerinde hristiyanlar yoğun olarak Mekke dışındaki bölgelerde yaşadıkları için, müslümanlarla hristiyanların bazı meseleleri yüz yüze görüşme imkanları yoktu. Bu tür görüşmeler ancak mektuplar, elçiler ve heyetler aracılığı ile yürütülmekteydi. Bu manada ilk müslüman-hristiyan görüşmesi, İbn İshâk'ın rivayetine göre, yirmi kadar Habeşli hristiyanın Kabe'de Hz. Peygamber'le karşılıklı olarak konuşup, tartışması şeklinde başlamıştır. Bunlar Kur'an-ı Kerim'i dinledikten sonra, kendi kitaplarında geleceği tavsif edilen peygamber'in Hz. Muhammed olduğunu kabul ederek müslüman olmuşlardır. Bu yaklaşımlarından dolayı Ebû Cehil onlarla münakaşa etmiştir³. Bazı kaynaklarda bu rivayetin Necranlı hristiyanlara ait olduğu belirtilmektedir⁴. Yapılan bu tartışma ve Kur'an'ı dinledikten sonra müslüman olan bu kimseler, belki de müslümanlığı kabul eden ilk hristiyanlar vasfını da kazanmış olabilirler. Çağdaş yazarlardan müsteşrik Caetani, İbn İshâk'ın bu rivayetini aynen zikretmekle yetinmiş; M. Hamidullah ise bununla ilgili olarak, "... oldukça müphem bir rivayet..."⁵ demiştir.

Mekke dönemine ait müslüman-hristiyan münasebetleri için verilebilecek en dikkat çekici örnek, 615 yılında yapılan Habeşistan hicretidir. Mekkelilerin zulmünden kurtulmak için Hz. Peygamber'in Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye ettiği müslümanlara, Hristiyan dinine mensup olan Habeş kralı Necâşî sahip çıkmıştı. Kureysliler yurdu terkeden müslümanların gittikçe artması üzerine eziyetlerini çoğaltmışlar, muhacirlerin Habeş topraklarında emniyet içerisinde olduklarını öğrenince muhacirleri geri çevirmek için bir heyet göndermeye karar vermişlerdi⁶. Necâşî'ye giden heyet, mültecilerin suçlu olduklarını, kendi dinlerinden çıktıklarını ve üstelik Hristiyan Dini'ne de girmediklerini belirterek, müslümanları kendilerine iade etmesini istediler. Fakat Necâşî, kendisine iltica etmiş olanları bir kere dinlemeden bunu kabul etmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine müslümanlar izahat

1 Carl Brockelmann, s. 3.

2 Cevad Ali, VI, 185-210.

3 İbn Hişam, I, 391-392.

4 Bk. İbn Hacer, VIII, 67.

5 Caetani, II, 313-314; M. Hamidullah, I, 411.

6 İbn Hişam, I, 333.

vermek üzere Necâşî'nin huzuruna çağrıldılar. Hz. Peygamber'in yeğeni Cafer b. Ebî Tâlib, arkadaşları adına söz alarak, İslam'ın ilk tebliğlerini yansıtan ve müşrik Arap hayatı üzerinde Hz. Muhammed'in gerçekleştirdiği ferdî ve toplumsal değişiklikleri gösteren etkileyici bir konuşma yaptı⁷. Sonra Necâşî bu ilahi tebliğden Cafer'in bazı parçalar hatırlayıp hatırlamadığını sordu. Cafer Meryem suresinin baş kısımlarını⁸ okudu. Kaynaklar, bu ayetleri dinleyen Necâşî ve papazların kendi açılarından mukaddes olan bütün hususların ayetlerde ululanması karşısında ağıladıklarını ifade ederler⁹. Ayrıca Necâşî Ashama'nın Nasturî veya Aryan olduğu için İsâ hakkında müslümanların görüşlerini garip karşılamamış olabileceğini söyleyenler de¹⁰ vardır.

Necâşî bu konuşmalardan sonra Mekkelilerin planını anlar ve kendisine getirilen hediyeleri iade ettirir. Müslüman mültecilere tanıdığı himayeyi yenileyerek, ülkesinde emin olarak kalabileceklerini belirtir¹¹.

Necâşî'nin, müslümanların Bedir Savaşı'nı kazanmasına çok sevinmesi ve "Allah, Rasulüne Bedir'de yardım etmiştir, bundan dolayı Allah'a hamdederim" demesi de kaynaklarda zikredilen hususlardandır¹². Onun ilk müslümanlara bu şekilde davranmasını, Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinin tarihî süreci içerisinde en sıcak yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Müslümanların hıristiyanlarla daha sonraki karşılaşmaları artık Medine'ye hicretten sonra ortaya çıkmış ve farklı şekillerde süregelmiştir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye yapmış olduğu Hicret'in, önündeki engelleri kaldırarak İslam'ın yayılmasına ivme kazandırdığı, ayrıca bu safhadan sonra müslüman-hıristiyan münasebetlerinin vazgeçilmez bir özellik kazandığı düşüncesine Batılı yazarlar da tereddütsüz bir şekilde katılmaktadırlar¹³.

Hz. Peygamber Medine'de İslam devletinin temellerini attuktan ve Medine halkını bu devlet yapısı içinde teşkilatlandırdıktan sonra komşu kabilelerle birtakım temaslar kurmayı hedef almıştı. Bu münasebetle bir çok devlet ve kabile reislerine mektuplar göndererek, onları İslam'a davet etmişti. Bu davetlere onların yaklaşımları hep farklı olmuştur. Mesela hıristiyan reislerinden Mısır mukavkısı Hatip İbn Ebî Belta Hz. Peygamber'e verdiği cevapta, beklenen peygamberin Araplar arasından çıkmayacağına işaret ederek, teklifini reddetmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber Hicri VI. yılda Gassânî hükümdarı Hâris b. Ebî Şâmir'e de bir mektup göndermiştir. Bir hıristiyan olan Hâris böyle bir davet karşısında hidetlenmiş ve Medine'ye hücum edeceğini bildirmiştir. Gassânîlere bunlardan başka birçok

7 Trimingham, s. 45.

8 Meryem, 18/1-40.

9 İbn Hişam, I, 336; İbn Esfir, II, 81.

10 Muir, s. 372.

11 İbn Hişam, I, 338.

12 Vâkıdî, s. 90.

13 Bu konuda müracaat edilebilecek eserler: T. Andrae, *Mohamet, sa vie et sa doctrine*, Paris 1945; E. Dermenghem, *La vie de Mohamet*, Paris 1950; W.M. Watt, *Mahomet à La Mecque*, Paris 1958; *Mahomet à Medine*, Paris 1959; Maxime Rodinson, *Mahomet*, Paris 1976.

mektup daha yazılmış, ancak onlar bütün mektuplara menfî cevap vermişler, müslümanlığa yaklaşımları hep soğuk olmuştur. Rumların reisi Heraklius'a da bir kaç sefer İslam'a davet mektubu göndermesine rağmen, müsbet bir cevap alamamıştır¹⁴.

Hiz. Peygamber ayrıca Necran hristiyanlarıyla da ilgilenmiş, İslam'ı tebliğ etmek üzere Muğîre b. Şu'be'yi göndermişti. Necran hristiyanları ise, Kur'an-ı Kerim'e karşı bazı itirazları ileri sürmüşlerdi. Neticede Hiz. Peygamber Necran keşişlerine hitaben bir mektup yazmıştır. Bu mektuptan sonra Necran hristiyanları altmış kişilik bir heyet göndermişlerdir. Bu heyetin, Hiz. Peygamber'e sorduğu bazı sorular ve yapılan tartışmalar neticesinde Ali İmran Sûresi'nin ilk seksen âyeti nâzil olmuştur. Necran heyetinin menfî tutumlarına karşı Kur'an'ın bu kesin emirlerini alan Hiz. Peygamber, nihayet davasında haklı olduğunu daha kesin göstermek için Allah'ın emri gereğince onları *Mübâhale*'ye (Lanetleşme) davet etmiştir. Çünkü yapılan tartışmaların sonu gelmiyordu. Böylece davasında haksız olanın üzerine Allah'ın laneti yağacaktı. Ancak Necran heyeti kendi aralarında yaptıkları istişare ile *Mübâhale*'yi kabul etmediler ve Hiz. Peygamber'e, herkesin kendi diniyle başbaşa kalmasını teklif ettiler. Hiz. Peygamber de onların bu teklifini kabul ederek, cizye karşılığında maddî ve manevî güvenliklerinin İslam devletine ait olduğunu bildirmiştir¹⁵.

Hiz. Muhammed'in Necranlı hristiyanlarla yaptığı bu münakaşalar, Dinler Tarihi'nin konuları bakımından mühim unsurlar ihtiva etmektedir. Ayrıca Hiz. Muhammed'in İslam Dini'ni tebliğ ettiği yirmi üç seneye yakın bir zaman içerisinde, kendisiyle bu şekilde konuşan ve münakaşa eden ne hristiyan ve ne de yahudi başka bir heyet gelmiştir¹⁶.

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra her dört halife zamanında da hristiyanlarla münasebetler sürdürülür. İlk halife Ebû Bekir (632-634) Arabistan'da muvaffak olduktan sonra İran'a doğru yönelir. 633'te Hîre'yi, 634'te ise Suriye'yi fetheder. Bizans ve İran bu şoktan artık belini doğrultamaz olur. Hiz. Ebu Bekir'den sonra halife olan Hiz. Ömer (634-644) 637'de Kudüs'ü ve tüm Mezopotamya'yı fethederek, 642'de Mısır'a hakim olur. Vergi (cizye) ödeme karşılığında hristiyan ve yahudi dinlerine toleranslı davranır¹⁷. Bu dönemde kiptî hristiyanlar Bizans İmparatorluğu'nun baskı ve zulmü altında varlığını sürdürmekteydi. Kiptîlerin, inanç yönünden İstanbul ve Roma kiliselerinden ayrı oluşu millî kimliklerini koruma arzuları, imparatorluğun onlar üzerine ağır vergiler yüklemesine ve hürriyetlerini sınırlamasına sebep olmuştur. Bu durum kiptîleri Bizans idaresinden kurtulma arayışları içine itmiştir. Kiptîlerin içinde bulunduğu bu olumsuz şartlar ve efendilerinin onlara uyguladığı katı tutum karşısında, İslam'ın hoşgörü ve adalet anlayışı, Mısır'ın müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmıştır. Nitekim Kiptîler müslümanları kurtarıcı olarak karşılamışlar, onların kendilerine sağladığı hürriyet ve imkan sayesinde kuvvetlenmişlerdir¹⁸.

14 Bu mektuplar için bk. Kalkaşendî, VI, 376-380.

15 Mehmet Aydın, *Reddiyeler*, s. 27-30; ve bk. Fayda, II, 144.

16 Fayda, II, 147.

17 Khoury, *Les Theologiens Byzantins*, s. 31-44.

18 Leroy, II, 896-97.

Monofizit olmayan hristiyan yazarlar bile Kıptîlerin Bizans işgali altında karşılaştıkları zulüm ve işkenceyi doğrulamışlardır. Fakat her halükârda, bir hristiyanın müslümanlara sıcak yaklaşmasını ve onların idaresinde yaşamayı tercih etmesini hazmedememiş, Kıptîlerin müslümanları kurtarıcı olarak görmesini yadırgamışlardır. O dönemde Mısır mukavkısı olan Cyrus'un Bizanslılara karşı müslümanlar tarafını seçmesini ihanet olarak nitelemişlerdir¹⁹.

Hiz. Ömer'in gayri müslimlere has uygulamaları, İslam devletleri içerisine giren bu insanları çok kısa süre sonunda, bir taraftan müslümanları tanımak, diğer taraftan İslam Dini'nin esaslarını öğrenmek suretiyle, yeni dine karşı sıcak bir yaklaşım içerisine girmelerini ve benimsemelerini bütünüyle kolaylaştırmıştır.

Hulefâ-i Râşidînden Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemi genellikle iç çekişmelerle geçer. Halife Muaviye (661-680) Emevî hanedanlığını ?am'a taşır ve Batılı tarihçilerin tabiriyle, büyük bir dînî hoşgörü uygular. Fakat Medineli müslüman âlimler bu tür bir politik hoşgörü yaklaşımını pek iyi karşılamazlar. Ancak Hristiyan Bizans İslam'a ve müslümanlara husûmet içerisinden yaklaşır ve 699'da İslam'ın yayılışı Bizans ile durdurulmaya kalkışıldığı zaman zorluklar başgösterir. Aynı yaklaşım içerisinden olan Ermeni Kilisesi'ne karşı da sert çatışmalara girilir. Aynı şey Suriye ve Mısır'da da vuku bulur. Ömer b. Abdülaziz ve Yezid II (720-724) keşişlere ve hristiyanlara karşı sertlik politikasını sürdürür. Fakat bu gergin ortam bile müslümanlarla hristiyanlar arasındaki fikrî ve dînî tartışmaları engellemez. Kendini hristiyanlardan üstün hisseden ve Kur'an'da verilen öğütlerle yüreklendirilen entellektüel müslümanlar, hristiyanlarla her ortamda dînî bir tartışma zemini oluşturmaya çalışırlar²⁰.

Bu yıllarda müslümanların başlatmış olduğu dînî tartışmalara hristiyanlar, polemikci bir tavır ve üslup ile yaklaşır. İlk önce Kur'an'ın kendileri ile ilgili verdiği bilgilere itiraz ederler ve tartışma konusu yaparlar. Hristiyanlık ile İslam arasındaki en bariz farklılığın, Hiz. İsa'nın Kur'an'da Tanrı değil, bir peygamber²¹ olarak tanıtılmış olmasını gösterirler. Kur'an'ın bu tutumuna hristiyanlar menfî bir tavırla yaklaşmışlar ve bu bilgilerin, önceki yüzyılların kristolojik tartışmalarının bir yansıması olduğunu ve Hiz. Peygamber'in bu doneleri, gnostik incillerden veya marjinal hristiyan mezhep mensuplarından öğrenmiş olabileceğini iddia etmişlerdi. Bazı hristiyan yazarlar ise, Yahudi-Hristiyanların Yakın-Doğu ülkelerinde çok yaygın olduğunu belirterek,²² Kur'an'daki bu tutumu, Yahudi-hristiyanlığın bir muhafazası olarak değerlendirmişlerdir²³.

19 Erdem, XXXVI, 158.

20 Khoury, *Les Theologiens Byzantins*, s. 31-44.

21 Bk. en-Nisâ, 4/171.

22 Ries, V, 227.

23 Bk. Schoeps, s. 342-343. Ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: T. Andrae, *Les Origines de l'islam et le Christianisme*, Paris 1955 ve Denise Masson, *Le Coran et la revelation judeo-chretienne*, Paris 1959; R. Arnaldez, *Jesus, fils de Marie, Prophete de l'Islam*, Paris 1980. Yahudi-Hristiyanlık konusunda bir bibliyografya çalışması olarak bk. F. Manns, *Bibliographie du Judeo-Christianisme*, Kudüs 1979.

B- VIII.-XIII. YÜZYILLAR ARASI SURIYE VE BİZANS HİRİSTİYANLARININ İSLAMA BAKIŞI

İslam ülkeleri içerisinde hristiyan nüfusun en kalabalık olduğu yerlerden biri de Suriye'dir ve müslümanlarla asırlarca birlikte yaşamışlardır. Hristiyan tarihçilere göre müslümanlar, dinî tartışmalara düşkün gözükmekte ve bunun için uygun fırsatlar aramaktadırlar. Hristiyanlar ise, tartışmalar boyunca kendilerini rakiplerine cevap vermek zorunda hissetmektedirler. Bu sebeple dialogdan ziyade sert bir polemik ortamı meydana gelmektedir. Jean Damascene'in *Sapkınlık Kitabı* isimli eseri, genel olarak müslümanların hristiyanlara yönelttiği eleştirilere cevap bulmaya çalışmakta ve kendisi de müslümanlığı eleştiriye tabi tutmaktadır. Bizans'ta ise apolojistler ve polemikçiler eleştirilerini Kur'an'ın bizzat kendisi üzerinde yoğunlaştırırlar. Zaten apolojetik ve polemik metodunu ilk olarak başlatan da Bizanslı Nicetas'dır. Çok sert bir karaktere sahip olan bu metod, şahıslardan ziyade metinler üzerinde durur ve bu metinleri İslam'a karşı saldırgan hristiyanların gözle-riyle okurlar. Kendi politik ve teolojik perspektifleri ışığında Kur'an metnini çürütmeyi hedeflerler. Böylece, müslüman teolojisi ve hristiyan polemiği arasında yavaş yavaş bir uçurum meydana gelir. Müslümanların hristiyan teolojisi noktasındaki itirazlarının da her yerde aynı olduğu ileri sürülür. Yani bunların, *İsa'nın tanrılığı, Teslis sırrı, çarmıh hadisesi ve ikonların yüceltilmesi* gibi hususlardan ibaret olduğu belirtilmektedir. Bizans ise, Kur'an'a saldırır ve İslam'ı, puta tapar bir din olarak tanıtır²⁴.

Hristiyanların müslümanlara karşı savunmacı ve polemik şeklinde ortaya çıkan tavrını ayrı ayrı ele almakta fayda vardır.

1. Hristiyan Savunmacılığı

Hristiyanlar bir taraftan, Kur'an'ı ve İslam'ı eleştirirler, diğer taraftan da kendi dinle-rinin savunmasını yaparlar²⁵. Müslümanlar hristiyanları "tevhid"i terketmekle suçlarlar, buna karşın Hristiyan savunmacıları ilginç bir yola başvurarak, teslis doktrini ve İsa'nın tanrılığı hususlarını isbat etmek için Kur'an'dan delil gösterirler. Nisa Suresi'nin 171. ayetinin, Mesih'i "Allah'ın Kelimesi" ve "Ruh" olarak vasıflandırmasını, Allah ile İsa'nın aynı cevherden gelmiş olduğunu ispatladığını ileri sürerler.

Hristiyanlar bu gibi yollarla bazı müslümanları hristiyanlaştırmaya teşebbüs ederler. Bu yönetime özellikle 750 civarında Edesse'de doğan Suriyeli melkit Theodore Ebu-Qurra (750-825) tarafından başvurulmuştur. Theodore Ebu-Qurra bir takım kelime oyunları ile İsa'nın, Tanrı'nın Oğlu olduğunu ve Teslis'in açıkca bir politeizm manasına gelmediğini isbatlamaya çalışmıştır²⁶.

24 Khoury, *Polemique byzantine contre l'Islam* (VIII.-XXIII. yüzyıllar), Leiden, Brill, 1972. Yazar bu eserinin bir cildini sırf bu soruna tahsis eder ve Hz. Peygamber'e, Kur'an'a ve İslam'a karşı polemikçilerin argümanlarını sırasıyla incelemeye tabi tutar.

25 Bu konuda bk. A.Th. Khoury, sy. 116, s. 11-16 ve Zananiri, *L'Eglise et L'Islam*, s. 142-254.

26 Khoury, *Les Theologiens Byzantins*, s. 83-105. Ayrıca bk. Abel, s. 61-85.

Müslümanlar İslam'ın Hristiyanlık gibi değil, tamamen eksiksiz bir din olduğunu belirterek hristiyanları İslam'a ihtidaya çağırırlar. Hristiyanlarsa savunmacı bir metot izleyerek, Mesih'in dininin eksiksizliği konusunda müsbet cevaplar vermek için deliller bulmaya çalışırlar. Delillerinden biri olarak Kur'an'ı Kerim'i gösterirler ve Mâide suresi'nin 43, 47 ve 51. ayetlerinin, Kur'an'ın mesajının sadece Araplar'a tahsis edildiğini ve evrensel olmadığını te'yid ettiğini ileri sürerler. Bu sebeple müslümanların Hristiyanlığa ihtida etmek zorunda olduğunu savunurlar²⁷.

2. Hristiyan Polemiği

Hristiyan polemiği, Hristiyanlığın İslam'a nazaran daha üstün bir din olduğunu ispatlamak için deliller arama gayesi üzerine kurulmuştur. Polemik konusu yaptıkları hususlar, İslam'ın vahiy, peygamberlik ve mucize konularında yoğunlaşır. Hristiyan polemikçileri İslam'ın bu üç önemli değerini polemik konusu yapmakla kalmaz, Hz. Peygamberin evliliklerini ve ümmiliğini de bu konu içine dahil ederek bizzat şahsiyetine saldırırlar. Hz. Peygamber'den sonra sıra Kur'an'a gelir ve onun da Allah'ın kitabı değil, eskilerin hikayeleri ve efsanelerden müteşekkil, kurtuluşu sağlamaktan uzak ve bir insan eseri olduğunu iddia ederler. İsa'nın kendisini Çarmıh'ta feda ederek bütün insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirdiği tezi, polemikçilerin üzerinde ısrarla durduğu bir konudur ve onlar, Kur'an tarafından inkar edilen bu tür bir kurtuluş karşısında müslümanların sadece iman itirafının, sünnetinin, namazının ve cihadının olduğunu belirtirler. Polemikçilerin ele aldığı bir başka husus ise, ahlâkî bir konudur ki, burada da özellikle çok eşlilik ve şiddeti öne çıkarırlar. Bu iki hususun gerçek bir dine yakışmadığını ifade ederler. Sonra daha da ileri giderek, müslümanların, Allah'a ibadetlerinde şeklen ince bir pagan putçuluğu mevcut olduğunu öne sürerler. Ka'be'deki Hacerü'l-Esved'in ta'zîm edilmesini de buna delil gösterirler. Haccın, Arabistan'ın eski yıldızlara tapanların dinlerinden, özellikle de ay ve güneş kültünden kalma bir ritüel olduğunu iddia ederler²⁸.

Hristiyan polemikçilerini yaşadıkları bölgelere göre iki şekilde ele almak gerekir.

a) İslam Topraklarında Yaşayan Polemikçiler

İslam topraklarında yaşayan polemikçilerin başında **Jean Damascène** (675-750) gelir. 675 yıllarında Şam'ın Melkit hristiyanlarına mensup bir aile içinde doğan Jean Damascène, ilk önceleri halife Muaviye'nin çevresinde yer alır. 717-720 yılları arasında uygulanan Anayasa, zimmîlerin, devletin üst kademelerinde görev yapmalarını yasaklar. Bunun üzerine Jean, ünlü Saint-Sabbas manastırına gider, keşiş olur ve birçok eser kaleme alır. Bu eserlerinden sadece, 742'den sonra kaleme aldığı *Source de la Connaissance* (Bilginin Kaynağı) ve *Livre des Heresies* (Sapkınlar Kitabı) isimli iki eseri muhafaza edilebilmiştir. Halifelerin çevresinde geçen uzun bir ikameti sayesinde İslam'ı tanıma

27 Zananiri, *L'Eglise et L'Islam*, s. 143-254.

28 Ries, V, 233.

imkanı bulmuş ve sıralamış olduğu 103 yanlış doktrin arasında İslam'ı da saymıştır. O, İslam'ın akâidi ve uygulamaları içinde zayıf noktalar aramaya çalışmıştır. İlk önce Hz. Peygamber'in Kitab-ı Mukaddes ve Aryuscu bir keşiş ile kontakt halinde olduğu iddiasını gündeme getirir. Hz. Peygamber'e uyku halinde iken gelen vahiy ile alay eder. Sonra, Kur'an'ın bazı tutarsızlıklar ve yanlışlar ihtiva ettiğini iddia eder. İsa'nın annesi Meryem, İsa'nın çarmıhı olayı ve İbrahim'in kurban kıssası ile ilgili açıklamalarının yanlış olduğunu söyler. Allah'ın İsa'yı çarmıhtan kurtararak göğe yükselttiği meselesinin tamamen uydurma olduğunu ileri sürer. Özellikle Hz. Muhammed'in ahlâkî hayatı ve evlilikle ilgili olarak Kur'an'ın talimatları üzerinde durur²⁹.

İslam topraklarında Jean Damascene'den başka bir çok polemikçi daha vardır. Harran Melkit papazı Suriyeli **Theodore Ebû Kurrâ** (750-825) bunların en tanınmışlarından ve Hz. Muhammed'i cinlerin emrinde bir sahte peygamber olarak takdim eder. Ayrıca *el-Muhâvera beyne'l-Halife el-Mehdî ve Timutavus el-Baslik* isimli eserler kaleme almış olan Bağdat Nasturî katolikosu **Timothee I** (728-823), Tekrit Yakubî papazı **Ebû Râita** (IX. asır), Bağdat Felsefe Okulu başkanı **Yahya b. Adi** (893-974), Bağdatlı Yakubî filozof **İbn Zur'a** (943-1008) ve bir de **Paul d'Antioche** (XII. asır) İslam topraklarında yaşayan diğer polemikçilerdir³⁰.

Doğu'daki hristiyan vaiz (Jean Damascene gibi) ve bilginlerin tek amacı, hristiyanların İslam'dan ve müslümanlardan etkilenmelerine mânî olmaktır³¹.

b) Bizanslı Polemikçiler

Bizanslı Basileus Michel III (842-867), Tanrı ile cevher birliğine sahip ve Baba'da ebedileşmiş bir Oğul Tanrı inancını reddeden müslümanlardan iki mektup alır. Basileus, akılcılık adına, hristiyanlığı yıpratmaya çalışan bu eleştirileri cevaplandırma işini **Nicetas de Byzance'a** (842-912) verir. Bunun üzerine Nicetas şu kitapları yazar:

1. *Exposé de la Doctrine Chretienne et Réponse à la Premiere Lettre des Agaréens* (Hristiyan Doktrininin İzahı ve Müslümanların İlk Mektubuna Cevap).
2. *Réponse et Refutation de la Dexieme Lettre des Agaréens* (Müslümanların İkinci Mektubuna Cevap ve Red)
3. *Refutation du Coran* (Kur'an'ın Reddi).

Müslümanların mektupları ve Nicetas'ın cevabı muhtemelen 855-856'dan önceki bir tarihe aittir. Nicetas'ın cevabı iki kısımdan oluşur: Birinci kısım "hristiyan doktrininin tanıtımı"nı, ikinci kısım ise, "müslümanlara verdiği cevap"ı ihtiva eder³².

29 Khoury, *Les Theologiens Byzantins*, s. 47-67.

30 Caspar, *Traite de Théologie Musulmane*, s. 76.

31 Rodinson, s. 17.

32 Khoury, *Les Theologiens Byzantins*, s. 110-162.

Nicetas daha önce apolojist (savunmacı) iken bu aşamadan sonra polemikçi olur. Batılara göre onun, müslümanların mektuplarına verdiği cevap İslam için bir şok etkisi yapar. Bundan böyle o, tüm polemikçiler ve Bizanslı tartışmacıların tümüne ilham kaynağı olur. Nicetas ortaya atmış olduğu tartışma konularını analiz eder ve İslam'ın sistematik doktrinal bir kritiğini yapar. Öncelikle, kendi tartışmacılarına faydalı olması için, müslümanlar tarafından açılan tartışmalara cevap niteliği taşıyacak bir doküman hazırlar. İslam'ın yegane gerçek din olduğu, müşriklerin öldürülmesi kanunu ve Hristiyanlığa yapılan eleştirileri açısından İslam'ı ele alır. Kur'an metninin sistematik bir analizini yapar. İlk on surenin her birine tam bir bölüm ayırır, sonra daha kısa cevaplarla yetinir. Burada Kur'an'ın vahiy mahsulü olmadığını, şeytânî bir ilhama dayandığını, sanattan ve güvenilirlikten yoksun bir kitap olduğunu belirtir. Neticede Ona göre Muhammed sahte peygamber, Kur'an sahte kitap, İslam da sahte ve bâtıl bir dindir. Muhammed ve müslümanlar ise Tanrı'ya değil, şeytana tapmaktadırlar³³.

Bizanslı polemikçilere öncülük eden Nicetas'tan sonra bu hareketin arkası gelir ve başka polemikçiler de ortaya çıkar. Bunlar genellikle birbirlerinin yazılarından etkilenmiş ve aşağı yukarı aynı konuları ele almışlardır. Evode (IX. asır), *Passion des Quarante-deux Martyrs d'Amortium* (Amortiumlu 42 Şehid'in Izdırabı) ve Bizanslı keşiş **Georges Hamartolos** (IX. asır), *Chronique Breve* (Kısa Tarih) isimli eserlerinde İslam'a ve onun kitabıyla peygamberine iftiralara devam etmiştir. Ayrıca **Euthyme Zigabene**, **Théophane le Confesseur** (IX. asır), Urfalı keşiş **Barthélemy d'Edesse**, **Jean III. Cantacuzene** (1290-1383), **Manuel II. Paleologue** (1350-1425) gibi yazarlar genellikle Jean Damascene, Nicetas ve Hamartolos'un yazılarından faydalanmışlar ve İslam'a karşı reddiyeler yazmışlardır. Bunların İslam'la ilgili ortak görüşü şu idi: Muhammed bir hastaydı. Hastalığı eşi Hatice'yi o kadar üzmüştü ki, o eşini teselli etmek ve sakinleştirmek için, yakın bir yerde sürgün hayatı yaşayan râfizî bir rahibin yardımına başvurmuş ve bu rahibin müdahalesi Muhammed'i sahte peygamberlik macerasına itmiştir³⁴.

c) Batı Avrupalı Polemikçiler

Aynı dönemde Batı Avrupa'da da İslam'a karşı iftiralarla dolu eserler yazılmıştır. Bunların başlıcaları **Alexandre du Pont**'un *Le Roman de Mahomet*'si ve **Jacques de Voragine**'in *Légende Dorée*'sidir. *Le Roman de Mahomet*'de Hz. Muhammed geometri, musiki, astronomi, dilbilgisi, aritmetik, mantık ve hitabette kuvvetli ve çok bilgili bir kimse olarak gösterilir. Ticari seyahatlerinden birinde o, Rahip Bahîra'ya rastlar. Bahîra ona: "Mahon, sen tamamen şeytana aitsin ve onun malısın. Senin yapacağın büyük karışıklıklar sebebiyle İsa'nın şeriatı yıkılacak ve kötü bir şeriat ortaya çıkacak" vb. şeyler söyler. Yazar ayrıca Hz. Muhammed'in saralı olduğunu iddia eder. Jacques Voragine ise "*Légende Dorée*"de Hz. Muhammed'i papa seçilemediği için hayal kırıklığına uğrayan ve sarhoş bir

33 Ries, V, 230-231.

34 Harman, s. 100, 101.

şekilde domuzlar arasında ölen, Roma kilisesinin bir kardinali olarak takdim eder³⁵. **Oliver de Padérborn**'un (ö. 1227) *Historia Daiatina* ve *Historia Regum Terrae Sactae* isimli eserleri ile **Thomas d'Aquin**'in (ö. 1274) *Summa Contre Gentiles* ve *De Rationibus Fidei Contra Saracenos, Graecos et Armenos ad Cantorem Antiochenum* isimli eserleri bu dönemde İslam'a karşı yazılmış reddiyelerden sayılır. XV-XVI. yüzyıllarda İslam'a karşı reddiyeler devam etmiştir. **Nicolas de Cuse**, 1461'de *Cribratio Alcorani*'yi yazmış, **Ludovico Maracci**, *Alcorani Textus Universus* adıyla Kur'an'ı Latince'ye çevirmiş, tercümeyle bir önsöz ekleyerek Kur'an'ı tenkit etmiştir. Protestan reformcular, başta Luther olmak üzere **Mélanchton**, **Bibliander**, İslam'a düşmandırlar. **Luther** "Kur'an Tanrı'yla ve insanlarla alay etmekten hoşlanan şeytan tarafından yazılmıştır" demektedir³⁶.

C- İSPANYA'DA VIII-XII. YÜZYILLARDA MOZARAB³⁷ HİRİSTİYANLARIN İSLAM'A KARŞI TUTUMU

Müslümanlar zaman zaman İspanya'ya sefer açarlar. Bu seferlerinde bazen zafere, bazen de hezîmete uğrarlar. Provans³⁸ kıyılarına, Korsika'ya, Sardinya'ya saldıran müslümanlarla Galya'da savaş yapılır. Nihayet 711'de müslümanlar ülkeyi fethederler ve burada sosyal, kültürel ve dînf açıdan yeni bir organizasyon gerçekleştirirler. Hristiyanlara bu durumu kabul etmek zor gelir ve I. Muhammed'in (852-886) hakimiyeti altında iki kültür arasında düşmanlıklar başgösterir. Hristiyanlar, kilise çanları çalınması, kilise dışında halka ait bazı törenler düzenlenmesi ve bir takım ayin alayı törenleri organize edilmesi noktalarında yapılan bazı yasaklamaları hoş karşılamazlar. Ülke nüfusu çok karışır ve yerli halkın kullandığı dille beraber başta Arapça olmak üzere, Roma dili, klasik Arapça, Latince, İbranice gibi diller konuşulmaya başlanır. Hristiyanların bir çoğu İslam'a ihtida eder. Bunlara *muwalladun* veya *musalima* ismi verilir. Hristiyanlar bölünür, bir kısmı Arap kültürünü bütünüyle reddeder, diğerleri ise bu kültürü benimseyenler tarafında yer alırlar. İspanya'da ayrıca sabellianizm, priscillianizm, adoptianizm ve nestorianizm gibi bazı sapık hareketler ortaya çıkar. Burada hristiyanlar müslümanları yahudilere nazaran çok daha aktif bulurlar. Camileriyle, minareleriyle, müezzinleriyle ve adeta İslam'ın propagandası olan günlük beş vakit ezanlarıyla İslam kültürü hızla yükselirken, Latin kültürü çökmeye başlar. O ancak manastırlarda tutunmaya çalışır duruma düşer. Mozarablar bir taraftan hristiyan geleneklerini devam ettirmelerine rağmen diğer taraftan Araplar gibi yaşamaya ve düşünmeye başlayarak araplaşırlar. İslam'a karşı çıkanlar ise, hristiyan manastırları etrafındaki köylerde yaşayan bir grup azınlıktan ibaret kalır³⁹.

Bu azınlık Mozarablardan bazıları belli sebeplerden dolayı müslümanlarla daha yakından ilgilenirler. Zira, idaresi altında yaşadıkları müslümanların siyasi hakimiyeti Arap

35 Arnaidez, s. 45-46.

36 Caspar, *Traité de Théologie Musulmane*, s. 107.

37 Endülüs Arapları'nın egemenliği altında bulunan hristiyanlar.

38 Eski Fransa'da bir bölge.

39 Ries, V, 236.

kültürünün hristiyan imanının aleyhine serbestçe yayılmasına yol açmıştır. Bunun için efendileri ve efendilerinin düşünceleri hakkında daha doğru ve daha aydınlık bir bilgi edinmek ihtiyacını duyarlar⁴⁰. Bu sebeple **Alvarus** 851'de *Documantum martyriale* isimli eserini, 854 yılında, *Indiculus Luminosus* isimli kitapçığını yazar. Bu kitapçığı ile hristiyanları dinlerine bağlı kalmaya teşvik eder. 851'den 856'ya kadar *Memoriale sanctorum*'u yazar. Bu kitabın muhtevası, Hz. Muhammed'in getirdiği mesaja karşı Kurtuba hristiyanlarını uyarmaktır. Son olarak yazmış olduğu *liber apologeticus martyrum* isimli eserinde, Hz. Peygamber'i -hâşâ- fantaisist (canının istediği gibi davranan, keyfince iş yapan) biri olarak tanıtır⁴¹.

XI. yüzyıla kadar münasebetler genellikle birbirlerini tanıma ve bazen de fikrî mücadeleler tarzında süregelir. Ancak bu tarihten sonra müslüman dünya tüm hristiyan dünyası tarafından tek düşman olarak ilan edilir. İspanya'da, Güney İtalya'da ve Sicilya'da İslam'a karşı sürdürülen savaşlar sadece savunma amacı gütmeyiz. Hristiyanlığın ağır ve dalgalı olan ilerleyişi, fetihler yapan kavimlerle siyasi ve kültürel açıdan artık daha sürekli münasebetler kurmayı gerektiriyordu. Mahallî savaşlar sona ermişti. İspanya'nın hristiyanlar tarafından yeniden fethi uğrunda bütün Avrupa İspanyollarla omuz omuza döğüşmek için seferber olmuştu. Normanlar İngiltere'den İtalya'ya geçiyordu. Ülkeler küçük parçalara bölünmüştü. Papalık ideolojisinin kuruluş ve yükselişine bağlı olarak beliren Cluny akımı her yanda itibar görüyordu. Kıta Avrupası üzerinde yoğunlaşan Karolenj imparatorluğunun ideolojisinin yerine baştan başa dînî değerler üzerine kurulmuş Papalık ideolojisi geçiyordu. Papa 1077 tarihinde Canossa'da, imparatoru sembolik de olsa küçük düşürmüştü. Papaların yüceltiği hristiyan birliğini kurmak için Papa'nın rehberliğinde gerçekleştirilecek muhtemem emellere ihtiyaç vardı. "Reconquista" (yeniden fetih) bütün Akdeniz dünyasına yayılabilse, Hristiyanlık için ne coşturucu bir gaye olurdu. Nitekim arzuları gerçekleşti ve İspanya müslümanları başta olmak üzere tüm müslümanları ortadan kaldırmaya yönelik mücadelelerini "Haçlı Seferleri" ismi altında yüzyıllar boyu sürdürdüler. Bir çok yazarın altını çizdiği gibi, hristiyan dünyasının ideolojik ve politik bir yapı olarak müslüman dünyaya karşı davranışı, bugünün kapitalist dünyasının eski komünist dünyaya karşı davranışına benzemektedir⁴².

D- HAÇLI SEFERLERİ

Haçlı seferi kelimesi (*croisade*) XIII. yüzyıl Latin ortaçağında ortaya çıkar. Bu seferler hristiyanlar ve müslümanlar arasında asırlarca süregelen çatışma ve savaşlara sebep olmuştur. Doğuluların gözünde haçlı seferleri, üzerinde haç işareti (*crucesignati*) bulunduran

40 Rodinson, s. 19.

41 Millet-Gerard, s. 211-215; Ayrıca bk. Garaudy, *L'Islam en Occident, Courdoue, capitale de l'esprit*, Paris 1987; İspanya'da İslam ve Hristiyanlık konusunda şu eserlere müracaat edilebilir: E. Levi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, 3. cilt, Paris 1950-1953; *L'Islam Christianisé. Etude sur le Soufisme d'Ibn 'Arabi de Murcie*, trc. B. Dubant, Paris 1982; C.E. Dufourcq, *La vie Quotidienne dans l'Europe Medievale sous Domination Musulmane*, Paris 1978; H. Didier, "Le biconfessionalisme en Espagne", *Islamochristiana*, 7, Roma 1981, s. 79-126.

42 Rodinson, s. 17-18, 20.

hacılar tarafından yapılan savaşlardır. Hac düşüncesinin Ortaçağ boyunca çok önemli bir yeri vardır. XV. yüzyıldan itibaren bu savaşların tarihini kaleme alan yazarlar, bunları, müslümanlar tarafından işgal edilen Kutsal Yerleri kurtarmak için, Papa tarafından kararlaştırılmış askerî haclar olarak değerlendirmektedirler⁴³.

1. Askerî Olaylar ve Kilise

Haçlı seferleri bir anlamda Akdeniz havzasının yarısının 400 yılda müslümanların eline geçmesine hristiyan dünyasının göstermiş olduğu tepkidir. Kendisinden sonraki seferlere örnek olan Birinci Haçlı Seferi'nin hristiyan hükümdarların İslam'a karşı açtığı "kutsal savaşlar"dan farkı, hem bir hac yolculuğu ve hem de bir savaş olmasıdır. Gregorius VII'nin tasarısını yeniden ele alan Papa Urbanus II, Selçuklu Türkleri karşısında aciz kalan Bizans İmparatorluğu'nun yardımına Batılı savaşçılar göndermek ister. Clermont Konsili'nde (1095) Doğu hristiyanlarının çektiği acılar üzerine vaaz verir ve onların yardımına koşacaklara, İsa'nın mezarını ziyaret eden hacılar gibi, tüm günahlarının bağışlanacağını vadeder. Kutsal yerleri ziyaret ve İslam'a karşı verilecek savaşla tüm günahların bağışlanması, Haçlı Seferi'nin hem Kudüs'ü ve hem de Doğu hristiyanlarını müslüman egemenliğinden kurtarmayı amaçladığı düşüncesini uyandırdığı için Papa'nın çağrısı büyük ilgi görür, ama bu ilgide dînî duyguların yanı sıra Doğu'nun zenginliklerinden pay alma tutkusu da etkili olur. Elbiselerinin üstüne, yeminlerinin bir simgesi olarak kumaştan bir haç dikip "haçı alanlar", Kudüs'e hac yolculuğu yapmaya söz vermiş sayılmışlardır. Çok geçmeden Haçlı Seferi için hukukî bir karar hazırlanır. Buna göre Kilise, yemininin gereklerini yerine getirdiği sürece hacının canını ve malını himayesi altına alacağını vadeder⁴⁴.

Haçlı seferleri, genel olarak, 1096'dan 1291'e kadar, müslümanlar tarafından işgal edilmiş Kutsal Yerleri kurtarmak, hacıların korunmasını sağlamak ve daha sonraları ise Suriye Latin Devleti'ni muhafaza etmek gayeleriyle Batı tarafından organize edilmiş askerî seferlere ad olmuştur. Doğu'ya doğru yapılan bu seferlerin sayısı sekizdir. İlk seferde Pierre l'Ermite ve Yoksul Gautier'in yönetimindeki disiplinsiz topluluk daha Macaristan ve Balkanlar'ı aşarken, geçtikleri yerleri yağmalarlar. İstanbul önlerine geldiklerinde yağma ve tahribatı sürdüren haclıları, imparator hemen karşı kıyıya çıkartır. Anadolu'da Türkler tarafından kılıçtan geçirilen bu ilk haclıların ancak küçük bir bölümü İstanbul'a geri döner. Bu haçlı seferi 1099'da Boillon'lu Godefroid tarafından Kudüs'ün alınmasıyla son bulur. Bu tarihten itibaren, Roma Kilisesi ve Doğu kiliseleri arasındaki bölünme süreci daha da hızlanır ve Kutsal Toprak'a bir papaz sınıfı yerleştirilir. Diğer seferler de hep aynı gayeye ulaşmak için düzenlenir ve son olarak sekizinci haçlı seferi 9 Mayıs 1271'de gerçekleştirilir. Bu sefer

43 Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Grousset, *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem*, Cilt, 3, Paris 1934-1936; *Les Croisades*, Paris 1955; *L'Épopée des croisades*, Paris 1957; P. Alphandry-A. Dupront, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, 2 cilt, Paris 1954-1959; M. Villey, *La Croisade*, Paris 1942; Cecile Morisson, *Les Croisades*, Paris 1969, 1984; E. Sivan, *L'Islam et la Croisade*, Paris 1968; A. Maalouf, *Les Croisades vues par les Arabes*, Paris 1983; A. Dupront, *Du Sacré Croisades et Pelerinages*, Paris 1987.

44 Büyük Larousse, X, 4915.

sonunda S. Jean d'acre müslümanların eline geçer. Bu da, Doğu'ya karşı düzenlenmiş haçlı seferlerinin sonu olur⁴⁵.

Ancak haçlı ruhu daha uzun süre devam eder. 1291'den başlayarak kutsal yerleri yeniden fethetme düşüncesi canlanır. Ayrıca ayakta kalan Latin devletlerini de savunmak gerekiyordu (Kıbrıs, Ege adaları, Frank Yunanistanı). XIV. yüzyılda bir çok hristiyan hükümdar haçlı elbiselerini kuşanır. Başarılı haçlı seferlerinden biri 1344'de İzmir'in Türkler'den (Aydinoğulları) geri alınması, diğeri ise, Kıbrıslı Pierre I'in 1365'de İskenderiye'yi yağmalamasıyla sonuçlanır. Osmanlılar'ın Batı'da ilerlemeleri, dikkatin kutsal yerlerden uzaklaşmasına yol açar. XIV. yüzyıl sonlarından başlayarak haçlı seferlerinin başlıca amacı Osmanlı yayılmasını durdurmak olur. Osmanlılar'a karşı düzenlenen ve bozgunla sonuçlanan Birinci Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), İkinci Kosova (1448) seferleri de haçlı seferi niteliğindeydi. Osmanlılar'a karşı XVI. yüzyılda İnebahtı savaşı ve XVII. yüzyılda da II. Viyana kuşatması gibi başka haçlı seferleri de düzenlenmiştir. Ancak sürekli haçlı seferi, özellikle hacıları korumak için kurulan ve gerçek bir güç durumuna gelen askerî-dinî tarikatler tarafından yürütülmüştür⁴⁶.

2. Haçlı Seferleri'nin Sonuçları

Batılı tarihçiler Haçlı Seferlerinin, İslam'ın *cihad* uygulamasına bir cevap niteliği taşıdığını, XI. yüzyılın sonunda *cihad*'ın zaten müslümanlar arasındaki cazibiyetini kaybettiğini ve müslümanların, farklı dînî toplulukların varlığını tanıma eğiliminde olduklarını ifade etmektedirler. Haçlılar geldiğinde müslüman Ortadoğu'nun parçalanmış ve birbirine düşmüş olması, Haçlıların ilk andaki başarılarının sebeplerinden biridir. Müslümanlar Haçlılar'ı, İslam'a saldıran hristiyan savaşçılar olarak görmüşler ve geldikleri ülkelerin daha uzak olması dışında, bu savaşçıları iki yüz yıldır uğraştıkları hristiyan Bizanslılar'dan ayırt etmemişlerdir. Haçlılar'ın zaptettiği toprakların tümü müslümanların egemenliğinde değildi; kaybedilmiş olanlar da müslümanlar tarafından yavaş yavaş geri alınmış ve Haçlı fetihleri Suriye ve Filistin'de bile büyük İslam merkezlerine ulaşmamıştır. Bununla birlikte Ortadoğu'daki müslüman ülkelerin hayâtî kara ve deniz bağlantılarının tehdit edilmesi, Frankların egemenliği altına giren müslümanların içine düştükleri kötü durum, seferlerin tekrarlanması ve Doğu Latin devletlerinin kurulması Haçlı Seferleri olgusuna Ortadoğu İslam tarihinde şüphe götürmez bir önem kazandırmıştır. Müslümanların tepkileri ortamlara ve dönemlere göre farklı olmuştur. Ancak bu savaşlar müslüman devletleri birlikte hareket etmeye teşvik etmiş, moral güçlenmenin yanı sıra daha derin ve geniş değişikliklere yol açmıştır. Kuzeyde yaşayan Ermeniler dışında yerli hristiyanlar haçlı seferlerine ilgisiz kalmışlar, müslümanlar da onlarla olan ilişkilerinde değişiklik yapmamışlardır. Bu hoşgörü Frank egemenliğindeki bölgelerde müslümanların karşı karşıya kaldığı davranışlarla

45 Ries,V, 238-239.

46 Büyük Larousse, X, 4917.

çelişiyordu. Buralardaki müslümanların camileri ve kadıları yoktu, burada onlar muhtemel düşman ya da ihbarcı muamelesi görüyorlardı⁴⁷.

Haçlı seferleri boyunca müslümanlarla hristiyanlar arasında defalarca karşılaşmalar olmasına rağmen bu iki dinin kültürleri arasındaki mesafe devam etmiştir. Belki de böyle bir kültür farklılığı sebebiyle Batı'da İslam imajı hep olduğundan farklı biçimde gösterilmiştir. Haçlı savaşlarından sonra misyonerlerin Asya'ya doğru gönderilmesi XIV. yüzyıl boyunca Batılıların bu seferleri misyonerlik faaliyetlerine dönüştürerek hristiyanlaştırmayı devam ettireceği şeklinde yorumlanmıştır⁴⁸.

E- HİRİSTİYANLAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA YAKINLAŞMA

İslam'ın doğuşundan itibaren yüzyıllar boyunca hristiyanlar ve müslümanlar arasındaki ilişkiler sadece zıtlık, polemik, savunmacılık veya çatışmalardan oluşan olaylardan ibaret görülmemelidir. Müslüman ve hristiyan dünyaları arasındaki işbirliğinin önemini anlamak için, Doğu ve Batı arasındaki olağanüstü kültür alışverişine bakmak yeterlidir. Bu tür bir kültür olgusunun muhtevasını matematik, sanat, mimarlık, coğrafya, tıp, felsefe gibi müsbet bilimler oluşturmaktadır. Mozarab İspanya'nın tarihi ve uygulamaları, iki kültür arasındaki müsbet karşılaşmanın en iyi kanıtını teşkil etmektedir⁴⁹. Ortaçağ boyunca Doğu'nun ve Batı'nın, birbirlerinin bilgi ve görgüsünü arttıran karşılaşma ve görüşmelerini incelemek gerekir.

1. Hristiyanların İslam'a Kapılarını Aralamaları

Ortaçağ'da bazı hristiyan düşünürleri ve ilahiyatçıları, eski peşin fikirli ve iftiraya dayalı tutumları biraz aşarak, İslam'a, tartışma ve polemik noktasında biraz daha yumuşak yaklaşıma karar verirler. Bu meraklı insanlar Arapların, eski medeniyetlerden kalan eserleri kendi dillerine çevirdiklerini öğrenirler. Sonra yavaş yavaş bu eserleri Latince'ye çevirmeye başlarlar. Arap ilminin hazineleri İngiltere'ye, Loren'e, Salerno'ya ve bilhassa temasların daha kolay gerçekleştiği İspanya'ya yayılır. Tercüme işi gelişir ve entellektüel faaliyetin belli başlı merkezlerinden biri olan Toledo'nun 1085'de düşüşünden sonra artık bir bilim dalı haline gelir. Bu vesileyle hem müslümanlarla da daha iyi tanışılmış olunur. Eserlerinden faydalanan mütercimlerle de yakın bir tanışma sağlanır. Mütercimler genelde mozarablardan, bazen de müslüman dünyayı iyi tanıyan yahudilerden müteşekkildi. İslam dünyası hakkında daha sıhhatli bir bilgi ister istemez bu yollardan yayılacaktı. Nitekim XIII. yüzyılın ilk yarısında objektif bazı müşahedelere rastlanılmaktadır⁵⁰.

47 *Büyük Larousse*, X, 4917.

48 Ries, V, 239. Ayrıca bk. F. Gabrieli, *Chroniques Arabes des Croisades*, Paris 1977.

49 Watt, s. 7-41, 297, 327; Ayrıca bk. G. Marçais, *L'Architecture musulman d'occident*, Paris 1954; E. Levi Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, c. 3, *Le siecle du califat de Cordoue*, Paris 1967; A. Abel, *Le monde arabe et musulman*, Buruxelles 1968.

50 Rodinson, s. 22-23.

Bu akıma öncülük edenlerden bazıları şunlardır:

a) Pierre le Vénérable (Muhterem Peter) (1092-1156)

Cluny'li baş papaz Pierre le Vénérable 1134'de İspanyol manastırlarını gezmek için yola koyulur ve İspanya'ya vardığında orada müslümanlarla karşılaşır. Müslümanlarla çeşitli konularda tartışmalara giren Pierre le Vénérable⁵¹, İslam'la ilgili iki eser kaleme alır. Bunlardan birisi İslam doktrininin bir özetini veren *Summa Totius Haeresis Saracenorum*, diğeri ise İslam'a karşı yazılmış Latince ilk sistematik eser olan *Liber Contra Sectam Sive Haeresim Saracenorum*'dur. Pierre yazılarında ortaya şöyle bir soru atar: Müslümanlar bir sapkın mezhep (heretik) mensupları mıdır, yoksa İslam gerçekten müstakil bir din midir? Pierre le Vénérable silaha ve askere dayalı herhangi bir hacı seferine girişmeden, müslümanlarla diyaloga yönelmeyi düşünür ve sonra İslam ile Hristiyanlığı birleştirmeye niyetlenir. Bu düşünce yirminci yüzyılın başlarında yazılan bazı eserlerde bile gündeme getirilir ve İslam Dini, Hristiyan Kilisesi'nin Doğu kolu olarak tanıtılmaya çalışılır⁵². Pierre le Vénérable Kur'an'ın, Yahudi Şeriatı, İnciller ve Mesih konusunda ihtiva ettiği bilgileri, kendi görüşleri için referans olarak kullanır⁵³.

Burada bir yandan İslam'a karşı duyulan merak, diğer yandan da İslam'ın ilmî mirasına karşı gösterilen ilgi sözkonusudur. Bu ilgiyi uyandıranların başında Pierre le Vénérable gelir. "İslam'a ait ciddi bilgilere neden bu zatın yazılarında rastlanılmaktadır?" sorusuna verilecek cevap şudur: O önce İspanya'daki manastırları ziyaret ederek İslam dünyası ve mütercimlerin faaliyeti hakkında dolaylı da olsa bilgi edinmişti. Sonra Yahudilik ve İslamiyet gibi heretik (mezhep sapkınlığı) inançlarla savaşmak, onun göreviydi. Bunun için geçerli ilmî delillere ihtiyacı vardı. Kiliseyi tehlikelerden korumak istiyordu. Pierre le Vénérable İspanya'da bir tercüme heyeti oluşturdu. Kur'an'ı Kerim'i, 1143'de İngiliz Robert de Ketton, Hermann, Pierre de Toledo ve bir Arap'a tercüme ettirdi. Öyleki XVII. yüzyıl boyunca Kur'an'ın sadece bu tercümesi ile yetinildi. Tercüme heyeti bir çok Arapça metinler çevirdi. Bu seçme metinlerin hepsine "*Cluny Corpus*" adı verilir. *Corpus/Külliyat* geniş bir kitleye hitap ediyordu. Daha çok polemik amaçlar güden metinler tercüme edildi ve tercümeye hiçbir yorum katılmadı. Ancak koleksiyondaki malzeme daha sonra İslam Dini ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda temel olarak kullanılmadı. Böyle bir işe kimse girişmedi. Bu metinlerin gündelik mücadelede bir yararı yoktu. Dinî polemiklerin muhatabı hayâli müslümanlardı. Mesele hristiyanların kendi imanlarını destekleyecek birtakım deliller uydurmaktı. Kaldı ki, Latin Batı'nın kafa yapısı da İslam dünyasındaki inanç sistemini bir inanç sistemi olarak incelemeğe elverişli değildi⁵⁴.

51 Bk. Séjourné, XII, 2065-2081; d'Alverny, s. 60-131; M. Eliade-I.P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, trc. Ali Erbaş, İstanbul 1998, s. 126, Leclercq, s. 243-252.

52 Bk. Stanley, s. 5.

53 Zananiri, *L'Eglise et L'Islam*, s. 171-178; Leclercq, s. 243-252.

54 Rodinson, s. 23-24.

b) François d'Assise (1182-1226)

24 Haziran 1219'da François, haçlıların deniz flosuyla Ancôna'ya⁵⁵ hareket eder ve 1217 yılında oraya elçi olarak gönderilmiş olan Saint-Jean-d'Acre kardeşlere katılır. Daha sonra sultan Malik el-Kamil ile görüşmek için Mısır'a geçer. Görüşmelerinin sonunda sultan, müslüman bölgelerde serbestce dolaşabilmesi için yanına bir rehber verir. François, Saint-Jean d'Acre kardeşlerin Kuzey Afrika müslümanları (Sarrasinler) arasına gitmek istediklerinden söz eder. 1220'de Fas'da beş fransiskan öldürülür. O, müslüman ülkelere giden kardeşlerine, katolik imanından asla vazgeçmemelerini, alçak gönüllülük içinde İncil'i onlara tanıtmalarını, hoş, barışçı, ılımlı ve ölçülü olmalarını emreder. François d'Assise, 1219'dan itibaren devam eden Müslüman-Hristiyan yakınlaşmasının ilk adımını atanlardan biri olarak kabul edilmektedir⁵⁶.

c) Penafort'lu Raymond (1180-1275)

Arapça ve İbranice uzmanı, Bologne'da profesör olan Raymond, müslüman ülkeler için havariler (hristiyanlığı yayacak kimseler manasında) yetiştirme gayesiyle Barselona'ya gider. 1250'de Tunus'da bir *studium/medrese* açar. Arkasından 1259'da Barselona'da ikincisini, 1265'de ise Murcie'de üçüncüsünü açar. Dominiko tarikatına bağlı olan bu zât, müslümanlarla ve İspanya'dan Suriye'ye kadar ayrılıkçı hristiyanlarla tartışmalara girişebilecek kardeşler yetiştirmek ister. Bu yeni organizasyon, Haçlı Seferleri'nin yanlışlarını ve kötülüklerini onarmaya çalışır ve Haçlıların yaptığı yolsuzluk ve haksızlıkları kınayarak, onun yerine artık "misyon" kavramını gündeme getirir, faaliyetlerini bu isim altında yürütmeyi sürdürür⁵⁷. Raymond'un isteği üzerine 1261-1264 yıllarında Hristiyanlığın iddialarını yalnız akıl yoluyla ispat etmek için "*Summa contra Gentiles*" isimli bir kitap kaleme alınır. Raymond İspanya'daki misyonerlik faaliyetinde *Summa*'dan yararlanmayı düşünen koyu bir hristiyandır⁵⁸.

d) Tripoli'li Guillaume (XIII.yy)

1220'de Orient'de doğan ve Dominiko tarikatına bağlı olan Guillaume, 1273'e doğru Filistin'de, Hz. Muhammed'in hayatı, Meryem ve İsa ile ilgili Kur'ânî metinler ve XIII. yüzyıla kadar İslam'ın yayılışı hususunu inceleyen bir kitap kaleme alır. Enkarnasyon ve Teslis'in İslam bilginlerinin düşüncesiyle çelişmediğini özetlemeye çalışır. Bu kitap bir iyimserlik tablosu çizmektedir. Bu çalışma İslam dünyasında çok büyük bir başarı sağlar. Haçlı seferlerinin yerini basit ve dostça bir yakınlaşma süreci alır⁵⁹.

55 İtalya'da bir liman kenti.

56 Ries, V, 241; Daha geniş bilgi için bk. François d'Assise, *Documents*, Paris 1968; E. Leclercq, *François d'Assise. Le Retour à l'Evangile* 1981.

57 Teetart, XIII, 1806-1823; Ayrıca bk. Rodinson, *La fascination de l'Islam*, Paris 1982.

58 Rodinson, s. 25.

59 Ries, V, 242.

Guillaume, Kudüs hükümdarlarının müşavirlerinden olan bir başpiskopostu. Çok defa diplomatik görevler yüklenmişti. Sünnilerle Şiiler arasındaki çekişmeyi, Araplarla Türkler arasındaki ayrılıkları çok iyi bilirdi. Müslüman yöneticiler arasındaki geçimsizliğin farkındaydı. Musul Atabek'i Mevdûd'un 1113'te Şam'da katledilişiyle ilgili olarak, "bu işi Şam hükümdarı Tuğteğ'in yapmıştır, hiç değilse onun başının altından çıkmıştır" şeklinde bir yorumda bulunmuştur⁶⁰.

e) Monte Croce'lu Ricoldo (1243-1320)

1243 yılına doğru Florance'da doğan Ricoldo, iyi bir üniversite formasyonu alır ve 1267'de dominikenlerin papazı olur. Ardından Pise Üniversitesi'nde rektör olur, fakat sonra Doğu ülkelerine gitmek ister. 1290'da Bağdat'a varır, Orta Doğu'nun gerçek bir entellektüel ve dinî merkezi olan bu büyük şehrin hristiyanları ve müslümanları ile irtibat kurar. Oradaki hristiyanlar arasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan Maroniler, Yakubîler ve Nasturiler gibi hareketlerle karşılaşır. Ricoldo, Asya Kilisesi'ni büyük bir kaos içinde bulur ve kendisini daha iyi karşılayan müslümanlara doğru yönelmeye karar verir. Kur'an-ı Kerim'i Latince'ye tercüme etmek ister fakat sonra bu zor teşebbüsten vazgeçer. 1291'de Saint Jean d'Acre'nin düşüşünden sonra iki eser yazar. Birincisi, İsrail peygamberlerinin uslubu içinde "Ağlamalar, sızlamalar, iniltiler" kitabıdır. Bu kitabında o, binlerce hristiyanın hayatına malolan ve Saint Jeanne d'Acre'nin (1412-1431)⁶¹ katline sebep olan kardeş katili savaşın trajedisini tasvir eder. *Contra legem Saracenorum* isimli eserinde ise Kur'an'ın analizini yapar. Mesela, Kur'an'da metot, muhteva, doktrinler ve surelerin düzensiz kompozisyonu gibi çelişkilerin mevcut olduğunu iddia eder. Diğer taraftan Ricoldo, müslümanlarla görüşmelerinde tercüman kullanmamak, kendini kutsal kitap metinlerini anlamaya vermek, aşk, şevk ve metanet içinde yaşamak gibi prensiplerinin olduğunu açıklar⁶².

Yakın-Doğu XIII. yüzyılın sonunda, Kilise'nin en büyük kaygılarından biri haline gelir. Haçlı seferlerinin başarısızlığı, bir metot yanlışlığının mevcut olduğunu ortaya koyar. Bundan sonra gerçek bir hristiyanlaştırma noktasında kafa yorulmaya başlanır. Ricoldo'nun orijinal denemesi, bu yeni metot çerçevesinde anlaşılmaya çalışılır⁶³.

f) Raymond Lulle (1233-1316)

"Aydınlatılmış, Tanrı'dan ilham almış doktor" diye isimlendirilen ve olağanüstü aktivitesiyle meşhur olan Raymond Lulle, "Katalan (Catalane) dilinin ve doğu dillerinin

60 Rodinson, s. 20.

61 Fransa'yı İngiliz saldırısından kurtarmak için Tanrı'nın sesini duyduğuna inanılan Fransız köylü kızı. İngiliz engizisyonu tarafından önce diri diri yakılıp, sonra da *ermiş* adı verilen Jeanne'in tanrısal bir kurtarıcı olduğuna inanılan günümüz Fransa'sında bile halk arasında yaygındır.

62 Ries, V, 243.

63 Mandonnet, s. 44-61, 182-202, 584-607; Zanani, "Ricoldo de Monte Croce et le Proche-Orient", s. 41-42.

öğrenilmesi için gerekli olan kolejlerin kurucusu, üçyüz kadar yazının yazarı, büyük bir seyahatçı ve mistik literatürün gerçek devi" diye tanıtılmaktadır. Hristiyan, Arap ve Yahudi kültürlerini çok iyi bildiği ve hayatını, bunları birbirine uygun hale getirmek için vakfettiği ifade edilmektedir. Majorque'da⁶⁴ Katalan asıllı bir aileden dünyaya gelen Raymond Lulle, Aragon kralı sarayında parlak bir kariyer sahibi olur ve evlenir. Otuz yaşına bastığında ailenin bütün sorumluluğunu karısına bırakır ve tüm zamanını yazmaya, araştırmaya, dil kolejleri açmaya ve müslümanları hristiyanlaştırmaya tahsis eder. Kendi entellektüel haclı seferi projelerine kralların ve Kilise'nin dikkatini çekmek için bütün Avrupa'yı dolaşır. Katolik misyonların temel metinleri olarak kabul edilen bir çok metnin yazardır. Celestin V (1294) ve Boniface VIII'e (1296) verdiği dilekçelerinde, onlardan, yanlış kullandıkları Kilise hazinelerini açmalarını ister. 1311'de Vienne Konsili'ne katılır ve Paris, Oxford, Bologna ve Salamanque gibi bölgelerde doğu dilleri eğitimi yapmak için kolejler açma hakkını elde eder. Raymond Lulle, hristiyan, yahudi ve diğer din mensupları arasında kendi çağında önem verilen sınıflandırma düşüncesini reddeder. Onun çağında müslümanların, Asya'nın çeşitli dinlerine bağlı halkların ve paganların, imansızlar grubunu oluşturduğu kabul edilmektedir. Fakat onun gözünde müslümanlar imansız kimseler değildir. Bu yüzden onlarla müstekkilen diyalog kurulmasını ister. Yazıları sayesinde daha sonraki kuşaklar üzerinde etkisi devam eder. Kilise onun doktrinlerinin değerinin farkına ancak 1594'de varır⁶⁵.

Bu faaliyetlerin dışında Latinlerin merakını çeken bir başka alan daha vardı. Onların dinî peşin hükümlerini doğrular nitelikte olan bu alan "felsefe" idi. Önceleri felsefe ve tabiat ilimleri pek farklılaşmamıştı. Tabiat ilimleri hakkındaki makbul el kitaplarının ilmi diyebileceğimiz bir metodolojiyle, mantık ile, kosmos ve insan hakkındaki eserlerle desteklenmesi gerekiyordu. Aynı yazarlar Aristo'ya ve İbn Sina'ya yöneldiler. Latin Batı ise Aristo'yu zamanla ve parça parça tanıyacaktı. Cremonalı Gerrard (1114-1187) Toledo'ya gidip Yunanca metinlerin Arapça tercümelerini aradı. Maksudı onları Latince'ye çevirerek Batı'nın felsefe hazinesini zenginleştirmekti. Aynı yıllarda İbn Sina'nın Büyük Felsefi Ansiklopedisi "*Kitabü's-Sıfa*" da Latince'ye çeviriliyordu. 1180'de İbn Sina'nın felsefi eserleri tamamlanmış ve Avrupa'da yayılmağa başlamıştı. Abelard, Pierre le Venerable'in dostuydu; 1142'de öldü. Onun yaşadığı dönemde filozof denince "müslümanlar" akla geliyordu. XII. yüzyılda Viterbolu Godfrey (Alman imparatorunun sır kâtibi) yazdığı "*Cihan Tarihi*"nde Hz. Muhammed'in oldukça sahih bir hal tercemesini yayımladı. XIII. yüzyılın başlarında Toledo başpiskoposu kardinal Rodrigo Ximenes, Batı'da yazılan ilk "*Arap Tarihi*"ni kaleme aldı. Kitap Hz. Muhammed ve ilk halifeler ile başlamakta ve daha çok Arapların İspanya'daki faaliyetlerini vurgulamaktadır. Böylece Batı mütefekkirleri arasında yeni bir müslüman imajı doğdu. İslam dünyası, felsefenin heybetli bir beşiği idi. Halkın kafasında yaşayan gülünç ve iğrenç İslam imajıyla, aydınların kafasındaki bu hürmetkar imajı bağdaştırmak pek güçtü. Filozof ilahiyatçılar İbn Sina'nın müslüman dünyasına ait

64 İspanya'da bir yer.

65 Lonpré, IX, 1072-1141; Zaneniri, *L'Eglise et L'Islam*, s. 212-222. Ayrıca bk. Llinares, *Raymond Lulle, Philosophie de l'Action*, Paris 1963.

atıflarını hıristiyan dünyaya aktarıyordu. Mesela Roger Bacon (1214-1292) İbn Sina'nın imamlar için söylediklerini papalık müessesine uygulamaya çalışıyordu. Artık hiç değilse belli çevrelerde yavaş yavaş kaba polemik görüşlerden, daha ılımlı görüşlere geçilmeğe başlanıyordu. Çünkü sokaktaki insan hâlâ ortaçağda yayılmış bulunan eski imajın etkisi altındaydı. Henüz ideolojilerin göreceliği gibi bir anlayışa varılmış değildi. Böyle bir anlayışa yükselenler ilk zamanlarda yalnız bir kaç kişiden ibaretti. Mesela imparator İkinci Frederik bunlardan biriydi. Müslümanlara olan yakınlığı dolayısıyla Papa Dokuzuncu Gregoire 1239'da onu afaroz etmişti. İkinci Frederik'in döneminde bu davranışın en tanınmış temsilcilerinden biri de Eschenbachlı Wolfram'dı (1170-1220). *Willehalm* isimli eserinde o her iki cemaati de anlamağa çalışır. Böylece İslam ideolojisini daha yakından tanıma ve anlama temayülü çok uzun sürmez. Roger Bacon ve Raymond Lulle, "askerî gücün yerine misyoner gücü geçirmeliyiz" diyorlardı. Bunun için de doktrini iyi bilmek ve dilleri adamakıllı öğrenmek lazımdı. Bu sebeple entellektüel bakımdan büyük İslam yazarları yavaş yavaş özümlemeye ve ortak kültüre katılmaya başlandı. Artık asırlarca felsefede İbn Sina, İbn Rüşd, Ali Abbas, Râzî, tıpta İbn Masiveyh vs.'nin eserleri istinsah edilecek, basılacak, yorumlanacak ve incelenecekti⁶⁶.

Batılılar, öteden beri sözünü ettiğimiz asırlarda müslümanların her devirde çok büyük ilmî ve fikrî çalışmalarının olduğunu ve Bağdat'ın XIII. yüzyıl boyunca, 1258'de Moğollar tarafından yıkılncaya kadar bu noktada olağanüstü bir prestije sahip bulunduğunu kabul etmektedirler. Bu şehirde yetişmiş olarak onların en çok dikkatini çeken ve kendilerinden etkilendikleri entellektüellerin başında iki büyük Arap tarihçi İbn Nedîm (ö. 987) ve Şehristânî (ö. 1153) geliyordu. Onlara göre bu iki dinler tarihçisi, kendi çağlarının dîni düşüncelerinin gerçek ansiklopedilerini meydana getirmişlerdir. Kurtuba'da ise İbn Hazm'ın (994-1064), dinlerin mukayeseli araştırılması noktasında yapmış olduğu çalışmalarla bu sahanın öncüsü olduğunu kabul ediyorlardı⁶⁷.

Batılılara göre İslam düşüncesinin bir başka önemli akımı da Gazâlî (1058-1111) Sûfîzmidir. Kur'an-ı Kerim'in yoğun bir meditasyonundan ve yegâne ve her şeye kadir Allah doktrininden müteşekkil bu mistik akım, İslam içinde "insan sevgisi ve Allah sevgisini elde etme"yi amaçlayan yeni bir yolun meydana gelmesine sebep olmuştur. Gazâlî'ye göre, *muhabbet* içinde doruk noktasına ulaşan tasavvuf, Allah ve insanın birbirlerini karşılıklı olarak sevmesidir. Kur'an-ı Kerim sadece Allah'a ibadet edip boyun eğmeyi emreder. Tasavvuf sayesinde İslam nice mânevî değerler ortaya çıkarmıştır. İbn Arabî'nin (1165-1241) tasavvufî düşüncesi İspanya'nın büyük mistikleri nezdinde etkisini göstermiş ve hıristiyan mistiği ile İslam tasavvufunun tanışmasını sağlamıştır⁶⁸.

66 Rodinson, s. 24.

67 Gaudy, s. 63-77.

68 Bu konuyla ilgili olarak bk. M. Asin Palacios, *L'İslam christianisé. Etude sur le soufisme d'Ibn Arabi de Murcie*, Paris 1982. Tasavvuf konusunda aşağıdaki eserlere bakılabilir. L. Gardet, *Experiences mystiques en terres non chretiennes*, Paris 1953. M.J. Molé, *Les mystiques musulmans*, Paris 1965. J. Chevalier, *Le soufisme ou l'ivresse de Dieu dans la tradition de l'Islam*, Paris 1974. J. Anawati, L. Gardet, *Mystique musulmane. Aspects et tendances*, Paris 1976.

2. Yakınlaşmadan Bir Arada Yaşamaya Geçiş

Ondördüncü asrın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu Hristiyan Balkanlar Avrupası aleyhine genişler. Bu büyüme ilahiyatla uğraşan çevrelerde İslam'a karşı gösterilen alâkayı bir anda canlandırır. Hristiyanlığın içinde bulunduğu çözülüş döneminde haçlı zihniyetinin dirilmesi pek kolay görünmüyordu. İlahiyatçılar, "acaba askerî mücadele bir işe yarar mıydı? Misyonerlerin giriştiği barışçı çaba yeterli miydi, bu çabaların alışılan tarzda sürüp gitmesi bir fayda sağlar mıydı? Aslında Hristiyanlık dünyasındaki ile aynı olan bu yeni mesajı taşıyanlarla yakınlaşmak kabil olamaz mıydı?" gibi tereddütler içerisindeydiler. İstanbul Türkler tarafından alınmıştı. Osmanlı Türkleri Batı için artık büyük bir tehlike idi. Ne var ki, XV. asrın yeni iklimi içinde ideolojik bir tehlikeden çok dünyevî ve kültürel bir tehlike olarak görünüyorlardı. Hristiyanlığı savunmak için yola çıkanlar bile çok defa dinî bir gayretten fazla şövalyelik ideali içinde hareket ediyorlardı. Bir çokları hâlâ haçlı seferlerinin rüyası içinde idiler. Müslüman topraklarını, öncelikle de son zamanlarda elden çıkan Balkanları ele geçirmek istiyorlardı. Bu bölgelerde Türkler aleyhine bir ayaklanma olacağını zannediyorlardı. Ancak durum hiç de böyle olmaz ve şartlar hristiyanları müdafaaya geçmeye zorlar. Dolayısıyla Türklerle artık siyasî münasebetler kurmaya mecbur olduklarını anlarlar. Bundan sonra Avrupa'da Osmanlı elçileri boy göstermeye, Venedik'te olduğu gibi Avrupa'da da uzun süre kalmaya başlarlar. Türklerle anlaşmalar yapılır. Hayalperest VIII. Şarl bir haçlı seferi için üs olarak kullanmak emeliyle İtalya'yı fethetmeyi düşünedursun, Papa, 1490-1494 arasında II. Beyazıt'tan kardeşi ve rakibi Cem Sultan'ı bırakmamak için yıllık tahsisat alır. Papa VI. Alexandr Borgia 1493'de Roma'da gizli ruhaniler meclisi toplantısında kardinaller, piskoposlar ve Avrupalı elçiler arasında Osmanlı Padişahının elçisini şâşaalı bir şekilde karşılar. İslam denince akla Türk geliyordu. Türk kelimesi İslam kelimesiyle artık özdeşleşmişti. Avrupa, İranlıları da tanımaya başlamıştı. Uzaktan uzağa Hint müslümanları ve onların dillere destan hükümdarları ile de ilişki kurulmuştu. Arapların ise siyasi bakımdan hiç bir önemleri kalmamıştı. Müslüman Türkler Avrupa'nın en güçlü devletinin sahibi olmakta devam ediyorlardı. İstanbul dillere destan güzellikleri ile onların elindeydi. Bâbüâlf'nin debdebesi Avrupalı'nın gözlerini kamaştırıyordu. Osmanlı Devleti'nin gücü dizlerinin bağına çözüyordu. Bütün bu şartlar altında Hristiyan Batı'nın bir arada yaşamayı kabullenmekten başka yapacağı bir şey yoktu⁶⁹.

3. Oryantalizm'in Doğuşu ve Gelişmesi

Oryantalizm, Yakındoğu'dan başlayıp Uzakdoğu'ya kadar uzanan, Kuzey Afrika'yı da içine alan ülkeleri ve bu bölgelerde yaşayan ulusların niteliğini, dil, tarih ve kültürlerini tanıma ve tanıtmaya amacıyla kurulan araştırma koluna verilen isimdir. Batı'da Doğu ülkelerini bilinçli olarak tanıma isteği M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'in seferleriyle başlar. İskender Doğu'yu ele geçirmek için harekete geçtiği zaman aldığı yerleri incelemek

69 Grenard, s. 130; Rodinson, s. 36-42.

üzere yanında bir bilginler topluluğu da götürür⁷⁰. Bu olay Oryantalist faaliyetlerin ilk şekli olarak kabul edilebilir.

Oryantalizm'in doğuşuna etkisi olan bir çok genel faktör bulunmaktadır. Papalık ve bir çok hristiyan, kiliselerin birleşmesinden yanaydılar. Doğu hristiyanlarıyla anlaşmak istiyorlardı. Bunun için de onların dillerini ve kitaplarını tanımak lazımdı. İngiltere, Fransa ve Birleşmiş Provanlar için önemli olan daha çok Doğu ticareti ile Doğu'daki siyasi emelleri idi. Artan ulaşım kolaylıkları sayesinde Marunî⁷¹ alimler Avrupa'ya geliyordu. Nitekim Erpenius 1611'de Conflans'da müslüman bir Faslı tacirle karşılaşacaktır. Katolik ve Protestanlar arasındaki tartışmalarda ön safta yer alan Kitab-ı Mukaddes yorumu da Doğu dillerinin incelenmesine zemin hazırlar. "Arap Dünyası" aleyhindeki tepkiye rağmen tabipler hep İbn Sina ile ilgilenirler. Türk tehlikesi yüzünden Osmanlı Devleti ve İslam'ı daha yakından tanıma ihtiyacı duyulur. Doğu saraylarında sayıları yavaş yavaş çoğalan Avrupalı seyyahlara karşı duyulan tecessüs gittikçe artar. Bu seyyahlar henüz sınırlı alanlarda, bilhassa askerlik sanatında pratik reçeteler getirmektedir. Gittikçe sıklaşan bu ilişkiler ve şartlar günden güne güçlenen bir oryantalistler ağının doğuşunun zeminini oluşturur⁷². Doğu'daki ülkelerin Arap-İslam egemenliği altına girmeleri, bu ülkelerin Batı ile ilişkisinin kesilmesine yol açar. Bu ülkeler hakkında bilgi edinme isteği Rönesans ile birlikte yeniden uyanır. Bu istek başlangıçta Batı'yı yakından ilgilendiren bir çok Yunan felsefecisi ve bilim adamının kaybolan eserlerinin Yunanca asılları yerine Arapça çevirilerinin bulunması, bunlar üzerinde çalışılması sonucunu verir⁷³.

Bu teşebbüsten sonra Batı ülkelerinde İslam Dini'ni yakından tanıma çalışmaları gelişir. İslam dünyasında oldukça ilerlemiş bulunan tıp alanındaki çalışmalar ayrıca araştırma konusu olur. Daha önce bireysel olarak sürdürülen çalışmaları bir bilim dalı haline getirmek amacıyla Papa'nın emri üzerine 1250'de Paris Üniversitesi'nde bir Arapça kürsüsü kurulur. Arkasından da Oxford, Bologna, Salamanca ve Roma'da Arapça öğretilmesini konu edinen çalışmalar yapılır. Bu çalışmalar sonucunda başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, Yunan felsefecilerinin eserlerinin Arapça tercümeleri Latince'ye tercüme edilir⁷⁴. Yüzde yüz ideolojik bir itişle misyonerlerin hizmetinde bir faaliyet olarak önce diller öğrenilir ve malzemeler toplanır. Daha ortaçağda, İspanya'da Arapça tetkikleri böyle başlamıştı. Bu misyonerlerin hizmetinde bir faaliyet idi. 1492'de Granada düşünce bu çalışmalar da anlamlarını kaybetti. Ortada Romanca konuşan Mağribli bir azınlık kaldı. Faaliyet, İbrânî tetkikleri içinde kaynaştırılarak Roma'da devam edecekti. Zira Papa hükümeti Doğu kiliselerinin birleştirilmesini istiyordu. Evrensel bir kültür peşinde koşan hümanizmle siyasi ve ticari çıkarlar, bu çalışmaları İslâmî tetkikler bütünü olarak genişletti⁷⁵.

70 *Büyük Larousse*, VII, 3277.

71 Ermiş keşiş Marun'un (III.yy) sır tarikatı mensubu. Merkezi Suriye'dir. Günümüze kadar gelmiştir.

72 Rodinson, s. 48.

73 *Büyük Larousse*, VII, 3277.

74 *Büyük Larousse*, VII, 3277.

75 Rodinson, s. 46.

Oryantalizm faaliyetleri çerçevesinde bir çok bilim adamının gayretleri olmuştur. Guillaume Postel (1510-1581) bunlardan biridir. Dillerin ve kavimlerin incelenmesine onun büyük yardımı olmuştur. Ayrıca Doğu ülkelerinde çok önemli yazmalar toplamıştır⁷⁶. Onun öğrencisi olan Joseph Scaliger (1540-1609) de ansiklopedik bilgileri olan bir alimdir. Misyonerlik faaliyetlerini bırakarak oryantalizmle uğraşmaya başlamıştır. Yine Oryantalizm faaliyetlerinin daha kolay yürütülebilmesi için 1586'da Avrupa'da, bir Arapça matbaa kurulmuştur. Matbaayı kuran Toskanya büyük dukası kardinal Medicisli Ferdinand'dır. Bu matbaa misyonerlik faaliyetlerine hizmet ediyordu ama, başlangıçtan itibaren İbn Sina'nın tıbbî ve felsefî eserlerini, nahiv, coğrafya ve matematik kitaplarını da basıyordu. Aynı faaliyet onaltıncı asrın sonlarında ve onyedinci asrın başlarında bilhassa İbn Sina tıbbının daha iyi öğrenilmesi için Paris'te, Hollanda'da ve Almanya'da başlar. İlk Arapça kürsüsü 1539'da Paris'te College de France'da kurulur. Gerçek bir Rönesans adamı olan Guillaume Postel bir takım ders kitapları yayımlar. Ama asıl hizmeti yetiştirdiği öğrencilerdir. Mesela Joseph Scaliger'in kütüphanelerde bulunan yazma koleksiyonları sayesinde alimler ciddi bilgiler elde ederler. Daha ziyade Arapça harfler kullanan matbaa sayesinde, bu konular üzerinde çalışanlar birbirlerinin eserlerinden de kolayca yararlanabilmişlerdir. Bir uzmanlar grubu gramerler, lügatler ve ana metinler gibi vazgeçilmez çalışma araçlarını hazırlar. Bunların başında Hollandalı Erpenius (1584-1624) gelir. İlk Arapça grameri ve sağlam filolojik yöntemlere dayanarak ilk ana metinleri yayımlayan odur. Sonra onun öğrencisi Jakop Golius (1596-1667) gelir. 1680'de Avusturya'da Lorrainli Franz Meninski büyük Türkçe lügatini yayımlar. Doğu bilimlerini inceleyen kürsüler çoğalır. Paris bu alanda tek şehir değildir. F. Ravlenghien (1539-1597) 1593'lerden itibaren Leiden'de Arapça okutur. VIII. Urbain 1627'de Roma'da faal bir araştırma merkezi olan bir propaganda koleji kurar. Edward Pocock 1638'de Oxford'da bir Arapça kürsüsü açar. Uzmanlar çalışma araçlarını, malzemeleri, az çok sınırlı incelemeleri toplarlar. Bazen bu eserlerde toplumda egemen olan ideolojinin etkisiyle yerleşmiş genel görüşle çatışan unsurlar bulunsa da bilginler işlerini sürdürürler. Amaçları şuurlu olarak yerleşmiş imajı düzeltmek veya egemen ideolojiyi yıkmak değildir. Çok defa tutucudurlar. Ama XVII. asrın sonlarıyla XVIII. asrın başlarındaki genel hava onları da etkiler. Artık Hristiyanlığı göklere çıkarmak ve ne pahasına olursa olsun İslam'a çatmak gibi bir zorunlulukları yoktur. Hristiyan ideolojisine sadık olduklarına dair samimi veya yalandan bir takım beyanlarda bulunmakla yetinebilirler. Bu da araştırmalarının muhtevasını bozmaz ve tarafsızlıklarına hâlel getirmez. İdeolojik görevlik bilginlerden önce aydınlarla aydın okuyucuları etkiler. Ama artık hava elverişlidir. Bilginler rahat rahat çalışabilirler. Müslüman Doğu'ya, karşı konmaz bir merak duyanlar gönüllerine göre iş görebilir. Barthelmy d'Herbelot (1625-1695) topladığı oldukça bol malzemeye dayanarak *İslam Ansiklopedisi*'nin ilk taslağı olan *Doğu Kütüphanesi* adlı eserini yayımlar. Barthelmy d'Herbelot'un ölümünden sonra Gallant (1646-1715) XVII. asrın başlarında "*Binbir Gece Masalları*"nın tercümesini yayımlıyarak (1704-1717) Doğu'ya karşı beslenen merakı bir tutku haline getirir⁷⁷. Artık İslam dünyası Deccal'in at koşturduğu bir âlem olarak görülmez; Doğu ise, şâirâne ve egzotik bir medeniyetin vatanıdır⁷⁸.

76 Bk. Secret, s. 171; Moubarac, s. 45.

77 Bk. M. Abdülhalim, *Antoine Galland, Sa Vie et son Oeuvre*, Paris 1964.

78 Rodinson, s. 46-50; ve bk. M.L. Dufrenoy, *L'Orient Romenesque en France (1704-1789)*, Montreal 1946-47, I-II cilt, III. cilt Amsterdam 1975.

Bütün bu ayrıntılardan sonra Oryantalizm'in anlamını ve gayesini Edward Said'in şu cümleleriyle özetlemek mümkündür: "Anlaşıldığına göre Oryantalizm, kültür, bilim ve kurumlar tarafından sessizce meydana çıkarılmış basit bir tema yahut politik bir alan değildir. Doğu üzerine yazılmış eserlerin geniş ve yaygın bir koleksiyonu da değildir. Batı'nın Doğu Dünyası'nı ezmeğe yönelik hâin bir "emperyalist komplosu" da sayılmaz ve bu görüşü temsil etmez. Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil (Dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmıştır), bir seri "çıkarlar" toplamıdır. Bu çıkarlar bilimsel keşifler, filolojik çalışmalar, psikolojik analizler, manzara tarifleri ve sosyolojik açıklamalarla ayakta tutulmaya çalışılan müesseselerdir. Bu sistem açıkça ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen gayretlerin tamamını kapsar"⁷⁹.

Burada Edward Said'in düşüncesine katılmakla birlikte, Oryantalistlerin ideolojik tavırlarının ve faaliyetlerinin bilinç altlarından hiçbir zaman eksik olmadığını belirtmemiz gerekir.

4. Oryantalizm'den İslam Müdafaasına ve Hayranlığına

Onyedinci yüzyılda bir çok yazar Ortaçağ'ın peşin hükümlerine ve aşırı hücumlarına karşı İslam'ın müdafaasını yüklenir ve İslam dininin değerini ispat etmeye çalışır. Bu yazarların başında Richard Simon (1638-1712) gelir. Simon samimi bir katoliktir. Ancak sağlam bir ilmi temeli vardır. Bunun için hem İncil'in tefsirinde hem de Doğu hıristiyanlarının yazılarında gördüğü dogmatik tahriflere savaş açar. İslam itikatlarını ve ibadetlerini inceler. Bir müslüman kelamcının eserine dayanarak açıkça ve veciz bir şekilde konuyu izah eder. Ne hakarete başvurur ne de tezyife. Zaman zaman yerinde değerlendirmelerden, hatta hayranlıktan bile geri durmaz. Arnauld, "İslam konusunda fazla tarafsızsın" diye suçlayınca, "İslam ahlakçıları okursan meseleyi anlarsın" cevabını verir. İslâmî konularda Simon'dan daha çok ve daha derin bilgisi olan Hollandalı A. Reland 1705'de İslam dininin sırf islâmî kaynaklara dayanarak tarafsız bir izahını yapar. Fransız Filozof Pierre Bayle (1647-1706) İslam'ın insafına hayrandır. Kâmus'unun birinci baskısında (1697) Hz. Muhammed'in hayatını olduğu gibi anlatır. Daha sonraki baskılarında yeni çıkan ilmi eserlerin ışığından faydalanarak Hz. Peygamber'in hal tercemesini zenginleştirecektir. Bir sonraki nesil tarafsızlıktan vazgeçip hayranlığa yönelecektir. Osmanlı Devleti'nin her türlü dinî düşünceye gösterdiği müsamaha Bayle ve diğer birçok yazar tarafından hıristiyanlara örnek diye sunulacaktır. İki asır önce de İspanya yahudileri Osmanlı imparatorluğuna sığınmışlardı. Şimdi de Macaristan ve Transilvanya kalvanistleri, Silezya protestanları, Rusya'nın eski dinine bağlı Kazaklar, Katolik veya Ortodoks zulmünden korunmak için Osmanlı Devleti'ne sığınıyorlardı. İslam, akla uygun (rasyonel) bir din olarak görülüyordu. Oysa Hıristiyanî nasslar akla açıkça aykırı idi. Üstelik İslam, bir yandan insanları ahlâkî bir yaşantıya çağırırken, bir

⁷⁹ Said, s. 31.

yandan da bedeninin, duyuların, toplum hayatının ihtiyaçlarını da kabul ediyordu. Kısaca İslam, Aydınlanma Dönemi'nde birçok insanın benimsemiş olduğu deizme çok yakındı. Tarih düzeyinde İslam'ın medenileştirici rolü bir kat daha yüceliyordu. Belli ki medeniyet, manastırlardan çıkmamıştı ve kaynağı Eski Yunanlılar ile Romalılar idi. Avrupa'ya ise Araplar tarafından getirilmişti. Leibniz'in (1646-1716) kanaatı da bu merkezdeydi. 1720'de "Hz. Muhammed Bir Yalancı Değildir"⁸⁰ başlıklı bir risale neşredildi. Bu risaleyi yazan belli değildi. 1730'da Boulainvillers'li Henry, İslam Peygamberi'ni yücelten "*Muhammed'in Hayatı*" isimli kitabı yayımladı. Voltaire (1694-1778), İslam medeniyetinin hayranı idi. Çağın zihniyeti üniversite dışındaki yazarları da etkileyecekti. Hukukçu ve Arabist George Sale (1697-1736) bunlardan biridir ve 1734'de Kur'an'ın İngilizce tercümesini yayımlar. Eserin başına da, daha sonra bir çok yazarın faydalanacağı uzunca bir giriş koyar. Öncülerden biri de Alman âlimi Reiske'dir (1716-1774). Kendi kendini yetiştiren bu zat, Arap edebiyatı ve tarihinin -zamanında benzeri olmayan- parlak bir araştırmacısıydı. Yorulma nedir bilmeyen J.J. Reiske, hocaları Schultens ve Michaelis tarafından çok hırpalanır, çünkü onlar Arapça ile ilgili incelemeleri "dini filoloji" ve Kitab-ı Mukaddes tefsirleri içinde tutmak istiyorlardı. O büyük ilim adamı da İslamın temelinde ilahi bir yönün olduğunu anlamıştı. Oxford'da hoca olan Simon Ockley (1678-1720) "*Arapların Tarihi*"ni yazarken (1708) Müslüman Doğu'yu Batı karşısında göklere çıkarıyordu⁸¹. Eser, Oryantalizm araştırmalarının neticelerini geniş okuyucu kitlelerine tanıtmak için girişilen ilk teşebbüs idi. Bu alimler derin araştırmalarıyla ortaya yeni düşünceler getirmişlerdi. Voltair gibi yazarlar bu yeni düşüncelerin terkiibini yapular. Edward Gibbon (1737-1794) insanlığın fikir ve kültür tarihinde İslam dünyasına yüksek bir yer ayırmıştı. Yavaş yavaş bir gelenek kuruluyordu. Hz. Muhammed insafı ve bilge bir yönetici ve bir kanun koyucuydu. A. Galland (1646-1715) gibi yazarlar Avrupa'ya Müslüman Doğu'nun egzotik ve büyüleyici görünüşünü sunmuşlardı. Bu romantizm öncesi eğilim hâlâ o kadar güçlüydü ki, William Beckford'un "*Vathek*"i (1781) gibi yeni bir şaheserin doğuşuna yol açmıştı. Bu dönemin temsilcisi "büyük kıptî" Cagliostro'dur (1743-1795). Cagliostro, Doğu'da uzun zaman seyahat etmiş olmakla övünürdü. Voltaire ve daha birçok yazar gibi William Jones de Arapça şiirleri klasik Greko-Latin vezinleriyle aktarmış, şekil ve muhtevayı elinden geidiği kadar Avrupa ölçülerine uydurmağa çalışmıştır. Bununla beraber ansiklopedistlerin temsil ettiği gerçekçi, pozitivist ve evrenselci temayül canlılığını henüz korumaktaydı ve Volney (1757-1820) gibi yazarların düşüncesini biçimlendiriyordu. Volney'in "*Suriye'de ve Mısır'da Seyahat*" (1787) adlı eseri titiz tahlillerle dolu bir şaheserdir. Sosyal ve siyasi konularda dikkate layık bir uzak görüşlülük içerir. Volney Doğu dillerini biliyordu. İlmî hamulesine diyecek yoktu. Fakat çalışmalarını zamanındaki meseleler üzerinde yoğunlaştırdı. Mısır seferinin planlanışında önemli bir rol oynayacaktı. Bu sefer, bu güne kadar bir benzerine rastlanmayan coğrafî, arkeolojik, demografik, tıbbî, teknolojik ve sosyolojik çalışmalar koleksiyonu olan "Mısır'ın Tasviri" (1809-1822) gibi muhteşem âbidenin hazırlanmasıyla sonuçlanacaktı. Volney Doğu tarihini de çok iyi tanıyordu. Bununla beraber

80 Daniel, s. 288.

81 Bk. Hazard, I, 22.

Doğu tarihini anlamak için en emin yolun çağdaş Doğu'dan başlamak olduğunu ileri sürüyordu. Konuşulan Arapça'yı daha iyi öğrenmeye çalıştı⁸².

Rodinson'a göre onsekizinci asrın Müslüman Doğu'ya bakışı kardeşçe olmuştur. İyimserlik bu asrın hakiki dinidir. Bu zinde optimizm şöyle bir inanca yol açmıştı: İnsanlar fıtrî kabiliyetleri bakımından eşittirler. Bu itibarla Batı, İslam dünyası aleyhinde söylenen şeyleri artık tenkitçi bir bakış açısıyla ele alabilirdi. "Doğu'da gaddarlık ve yabanîlik var" diyorlardı. Bu doğrudu... Ama Batı "sütten çıkmış ak kaşık" mıydı sanki... Esirlik Osmanlılar'da başka ülkelerdekinden çok daha yumuşaktı. Hristiyanların da korsanlıkta onlardan geri olduğu söylenemezdi. İstibdat yüz karası bir siyasi idareydi, ama incelenmesi de lazımdı. Her yöntem gibi ekolojik ve sosyal sebeplerle izah edilebilirdi. Doğu'nun içinde bulunduğu coğrafi şartlar despotizmi geliştirmişti belki, ama bu, zaman zaman başka ülkelerde de görülmekteydi. Müslümanların cinsiyet konusundaki nisbî hoşgörüsü, Ortaçağlarda hristiyanları dehşete düşürmüş yahut anlayamadıkları için hayranlık uyandırmıştı. Şimdi ise en büyük kaygısı erotizm olan Batı toplumu için cinsî hürriyet çok cazip hale gelmişti. Aydınlanma Çağı'nda müslümanlar öteki insanlardan farksız görünüyordular. Hem de çoğu, Avrupalılardan üstündü. Asrın sonlarına doğru çeşitli vesilelerle Doğu'yu ziyaret eden Thomas Hope (1770-1831) şöyle yazacaktı: "Türkler yobazlığın etkisinde kalmadıkları zaman hem dürtüst hem de iyi kalplidirler"⁸³.

6. İslam Dünyası'nda Batı Hayranlığının, Batı'da ise İslam Dünyasına Karşı Emperyalizm Sürecinin Başlaması

Ondokuzuncu asrın ortalarından itibaren, Avrupa'nın Doğu hakkındaki görüşünü belirleyen olay emperyalizmdir. Avrupa'nın iktisadî, teknik, askerî, siyasî ve kültürel üstünlüğü gittikçe ezici bir mahiyet alır. Doğu ise az gelişmişliğini sürdürmektedir. İran ve Osmanlı İmparatorluğu bir gün işe yarar ümidiyle Avrupa'nın himayesi altına girmişlerdir. Doğrudan doğruya sömürge olan bölgeler ise, Orta Asya'da Rusların, Mağrip'te ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz, Fransız ve İtalyanların eline geçmiştir. Bu durum, zaten mevcut olan Avrupa-merkezciliği daha da güçlendirir, ayrıca etrafını küçümser bir davranış içine girmesini de kolaylaştırır. Oysa, onsekizinci asırda şuurlu olan Avrupa-merkezcilik, o çağın evrenselci ideolojisi tarafından yönlendirilmekteydi: Avrupa dışındaki medeniyet ve kavimleri saygıyla karşılıyor, onların tarihi gelişmesinde yahut o günkü yapılarında evrensel insanlığa ait özellikler ortaya çıkarıyordu. Avrupa kültürünün temelleriyle Doğu kültürünün temelleri aynıydı, farklı özellikler varsa da bunlar çok sathî bir düzeydeydi. Ondokuzuncu asrın şuurlu ve nazarîleşen Avrupa-merkezciliği, onsekizinci asrınkiyle taban tabana zıt bir yanlışa düşer: Doğu ile Batı arasında giderilmesine imkan olmayan başlıklar vardır. Evrensel özellikler gözardı edilir yahut küçümseir. O kadar ki, mümkün olan tek evrensellik vardır, o da Avrupa modelini bütün yönleriyle benimsemektir. Bu benimseyiş zorunludur, denir; hemen arkasından da, zorunludur ancak Avrupa dışı kavimler için

82 Krş. Rodinson, s. 56.

83 Rodinson, s. 54.

mümkün değildir; çünkü, onları Avrupalılardan ayıran çok belirgin özellikleri vardır. Öyle olunca da Avrupa modelini benimseme ihtimalleri belirsiz bir geleceğe bırakılır, şimdilik yozlaşmış egzotik kültürleriyle siyasi hakimiyetimiz altında kalsınlar, denir. Doğulular da bu teşhisi haklı çıkarır gibidirler. Bazıları Avrupa modelini en sudan yönleriyle benimser. Bazıları bu modele tamamen karşı çıkıp kültürlerinin en köhne değerlerine takılıp kalır. Bu kültür içten içe gelişmekte de olsa onları ilgilendirmez. Avrupa'nın hakimiyetine karşı yığınların şiddetli tepkisi, İslam fanatizminin belirtisi diye vasıflandırılır ve küçümsenir. Bilginler uzmanca çalışmalarını klasik çağlar ve bu çağların kültürüne en bağlı unsurlar üzerinde yoğunlaştırır ve bu alanda derinleşir, eser üzerine eser yazarlar, klasik çağın bütün etkinliklerini zamanımıza aktararak çok kere bilerek veya bilmeyerek böyle bir görüşü ilimleriyle desteklemiş olurlar⁸⁴.

İslam dünyasının artık kendinden utanma süreci başlar. Bu da hristiyan misyonerlerine cesaret verir, onlara faaliyet imkanı hazırlar, saldırıya geçmeye çabalarlar ve dinî gayretleri şahlanırlar. Zamanlarının ilmi de, normal beşerî eğilimler de onlarla beraberdir. Avrupa milletin başarısının Hristiyanlık'tan ileri geldiğini, İslam dünyasının felaketlerinin sebebinin ise İslam Dini olduğunu yaymaya çalışırlar. Onlara göre Hristiyanlık mahiyeti icabı gelişmeye elverişli, İslam ise gerilemeye ve durgunluğa mahkumdur. İslam'a karşı saldırı elden geldiği kadar sertleşir, Ortaçağ'da ileri sürülen iddialar tekrar ele alınır, çağdaştırma gibi bahaneler de bu iddiaları süsler. Böylece ikide bir İslam'ın şeytandan esinlendiğini iddia eden birtakım ayrıntılar sergilenir. Mesela, Fransız Katoliklerine göre terakkiye karşı bir cephe açılmıştır: Bir yanda kilisenin temsil ettiği hakikat vardır; öbür yanda Müslümanlarla el ele vermiş Protestanlar, İngilizler, Fran-masonlar ve yahudiler hepsi de şeytanın askerleridir. Bilhassa İslâmî tarikatler medeniyete karşı barbarca kin besleyen tehlikeli birer teşkilât olarak görülmektedir⁸⁵. Ne kadar garip ve ne kadar mânâlıdır ki kilise aleyhtarlarının vardığı hükümler de kiliseninkilerden pek farklı değildir. Oysa bunlar hellenizmi, düşünce hürriyetine dayanan medeniyeti, akla ve güzelliğe perestisi göklere çıkaran birer Voltairci idiler. Vedalar'da ifadesini bulan Asya ruhunu benimserler. Bu ruh Avrupa üstünlüğünün kaynağıdır. Karşısında sâmi ruh vardır: İnsaf nedir bilmeyen bir katılık amili olan sâmi ruhun insanlığa armağanı skolastik doğmatizm, kör bir taassup, tembel bir kadercilik, plastik sanatlardan nefrettir. Yahudiliğin, Hristiyanlığın ve İslamiyetin ne kadar kötü yanı varsa, hepsi de bu kafanın eseridir. Aynı dönemde Panislamizm (İslam Birliği Akımı), sarı tehlike gibi sık sık ortaya çıkartılan bir korkuluktur. Muzaffer Avrupa'nın gözünde kendi hâkimiyetine karşı koymaya çalışan her kıpırdanış bozguncu bir faaliyet olarak değerlendirilir. İdeolojilerin tarihinde sık sık rastladığımız değişmez bir mekanizmaya burada da rastlarız. Avrupa bütün bu faaliyetlerin tek elden yönetildiğini vehmeder. Bu karanlık emeller en ince noktalarına kadar programlanmıştır. Haince, gaddarca, makyavelce bir takım metotlar kullanılmaktadır. Emperyalizm aleyhinde her tepki, yüzde yüz mahalli sebeplerden de olsa, Panislamizm'e yükletilmektedir⁸⁶. Panislamizm kelimesi bile bir tahakküm teşebbüsü,

84 Rodinson, s. 68-69.

85 Bk. Rouquette, *Les Societes Secretes chez les Musulmans*, Paris-Lyon 1899.

86 Bk. Rodinson, s.71.

saldırgan bir ideoloji, dünya ölçüsünde bir kötü niyet belirtir. Böyle bir görüş, Avrupalı yığınların bilincine basın, halk edebiyatı veya çocuk kitaplarıyla yerleşir. Yerleşmekle kalmaz, bilginleri de etkiler. Hele bu bilginler hükümetlerinin sömürge siyasetini yönetenlere öğütler vermeye kalkışınca durum daha da kötüleşir. Çağdaş incelemelerle en çok ilgilenen Hollandalı Snouck Hurgronje (1857-1936) veya Alman C.H. Becker (1876-1933) gibi bilginler Panislamizm hayaletinden bir türlü kurtulamazlar. Küçük nüanslarla inceledikleri Panislamizm onlara göre geriye dönük bir tepkidir⁸⁷. Sokaktaki adamın kolayca inandığı bütün masallara inanmazlar, ancak yine de geniş ölçüde birbiriyle uyuşmayan ve hemen hemen hiç bir teşkilata bağlanmayan eğilimlerde bir uyuşma ve teşkilat görmekten de vazgeçmezler. Bilgileri geniş olmasına geniştir, ne var ki bu bilgi yüzünden mazideki teokratik düzene dönmek gibi bir tehlike olduğunu ileri sürerler. Kısaca XIX. yüzyılda Batı'lı bilginler ortaçağdaki hatırlatan bir görüşe kapılırlar⁸⁸.

7. Misyonerlik Faaliyetlerinin Hız Kazanması

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar devam eden emperyalizm süreci, yirminci yüzyılda misyonerlik faaliyetlerine hız verme şekline dönüşür. İngiltere'de 1646'da İngiliz parlamontosunda Hristiyanlığın neşri için bir cemiyetin ve 1662'de Vatikan'da Propaganda Bakanlığı'nın kurulmasıyla başlayan misyonerlik faaliyetleri, artık yeni propaganda metotlarıyla mensuplarını artırma çalışmalarına ağırlık verir. Misyonerlik, Kilise'nin tüm görevlerini yerine getirme anlamında kullanılmaktadır. Ancak özel olarak "İncil'i yayma" ya da "hristiyanlaştırma/evangelizasyon" manaları ön planda tutulmaktadır. Önceleri Misyonerlik, "uzak milletlere İncil'i götürme faaliyeti" diye tarif edilirken, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılda gruplar halinde "*Misyonerlik Topluluğu*" isimli teşkilatlar kurmuşlardır. Hristiyanlığı Avrupa kıtasının dışındaki bölgelerde, özellikle de İslam ülkelerinde yaymakla görevli olan bu teşkilatlar, 1921'de "*Uluslararası Misyonerlik Konseyi/Conseil International des Missions*" bünyesinde yeniden bir araya gelmişlerdir. 1961'de ise Yeni Delhi'de "*Kiliselerin Ekümenik Konseyi/Conseil Œcuménique des Eglises*" ile birleşmişlerdir⁸⁹.

Kilise tarihi boyunca, Hristiyan dînf müesseseleri, klerje sınıfı ve Hristiyan devletlerinin bir çoğu hep bu kutsal misyon faaliyetlerine kendilerini adanmışlar ve İncil'in "imdi siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba-Oğul-Ruhulkudüs ismiyle vaftiz eyleyin"⁹⁰ sözünü yerine getirebilmek için her türlü yola başvurmuşlardır. Hristiyan kilise medeniyetinin her türlü düşüncüyü baskı ve terör altında tuttuğu Ortaçağ skolastiği döneminde Hristiyan misyonu Haçlı Seferleri adı altında en barbar şekilde kendini göstermiştir.

87 Bk. Waanderburg, s. 102-106.

88 Krş. Rodinson, s. 71.

89 Paupard, II, 1333. Ayrıca bk. J. Daniélou, *Le Mistere du Salut des Nations*, Paris 1945; A. Rétif, *Initiation à la Mission*, Paris 1960; A. Roux, *Missions des Eglise, Mission de l'Eglise, Histoire d'une Longue Marche*, Paris 1984.

90 Matta 28: 19; Markos 16: 15.

Sadece Müslüman dünyasında, Hristiyan misyonu için şehid olabilme vecdi ve heyecanı, o dönem Avrupasında estirilen en korkunç rüzgardı⁹¹.

Katolik dünyada günümüzde hâlâ adları ve müesseseleri yaşayan, faaliyet gösteren Dominikler, Fransiskanlar, Cizvitler ile⁹² Ortodoks dünyada faaliyet gösteren “*Ortodoks Gençlik Hareketi*”, Paris’teki “*Saint-serge İlahiyat Enstitüsü*”, New York’taki “*Saint Wiladmir Papaz Okulu*”, Protestanlık dünyasında ise “*Genç Hristiyanlar Evrensel İttifakı*” (1855’te Paris’te kurulmuştur), “*Genç Kızlar Hristiyan Birliği İttifakı*”⁹³ gibi bazı hristiyan teşkilatları bugün bir yandan Hristiyan birliği için faaliyet gösterirken, diğer yandan Hristiyan misyonunun gereği için çaba göstermektedirler⁹⁴.

Hristiyan misyonerlerinin gayesi, yeni hristiyanlar kazanmak, en azından kendi mensuplarını birlik içerisinde tutabilmek ve Batı emperyalizminin nüfuz alanını genişletmektir. Misyonerlerin, müslümanları Hristiyanlığa kazanamadıkları takdirdeki taktiği, dinlerinden soğutmak ve dinsiz yapmaktır. Bunun için gizli çalışma metotları geliştirilmiş, insanlara ve yaşadıkları yerlerin özelliklerine göre taktikler bulunmuştur. Kongrelerin birisinde İslam alemindeki tasavvuf ve tarikat anlayışı ve bu anlayışlara olan bağlılık üzerinde durulup tartışılmış; şeyhleri veya ileri gelen müritleri kandırıp kendilerine alet etmek ve onları yanıltmak, bu gayeye ulaşabilmek için de eleman yetiştirip bu teşkilatlara sokmak suretiyle müslümanları ikna edebilecekleri kararına ulaşılmıştır. Çünkü açık düşmanlık, aynıyla mukabeleyi gerektirir. Bu konuda en tesirli silah, ondan gözükerek sinsice yapılanıdır⁹⁵.

Misyonerler taktiklerini her ne kadar sinsice yürüttüler de, fırsatını buldukları an İslam’a, müslümanlara ve Hz. Peygamber’e çok insafsız iftiralarla bulunmaktan çekinmemektedirler. Hz. Muhammed’e “Mekke’nin yalancısı” lakabını takmışlar⁹⁶, onun Hristiyanlığı iyice anlayamadığı, zihninde Hristiyanlık hakkında karma karışık bir fikir kırıntısı olduğu ve Araplar’a getirdiği dini böyle bir hâleti rûhiye içinde tesis ettiği iddialarını ortaya atmışlardır⁹⁷. Misyonerlere göre müslümanlar hiçbir dini anlamıyorlar ve onların kıymetini takdir edemiyorlar⁹⁸, İslam bir takım yanlış anlayış ve görüşlerden meydana gelmiş çirkin bir karışımdır⁹⁹, müslümanlar hırsız, katil ve gericidir¹⁰⁰. Onları medenileştirmek için misyonerler bütün gayretini sarfedeceklerdir¹⁰¹. İslam’ın rûhî cephesi eksiktir ve maddeci bir dindir. Aslında maddeci bir kimlik taşıyan Yahudilik bile maddeci değildir¹⁰².

91 Besnard-Clement-Mehl, s. 41.

92 Besnard-Clement-Mehl, s. 43.

93 Besnard-Clement-Mehl, a.g.e., s. 78-80.

94 Aydın, “*Misyonerlik Faaliyetleri*”, s. 11-12.

95 Tümer- Küçük, s. 383.

96 Hâlidî, s. 45.

97 Hâlidî, s. 45.

98 Ernest Hocking s. 16.

99 Hâlidî, s. 45.

100 Hâlidî, s. 45.

101 Milligan, s. 171-173.

102 Beowne, s. 111-116.

Müslümanlar dilediği gibi dört kadınla evlenir ve sonra sebepli veya sebepsiz istediği şekilde boşar¹⁰³. Misyonerlere göre özetle İslam eksik bir sistemdir; kadın ise bu sistemde bir köle muamelesi görmüştür¹⁰⁴.

Hristiyan misyonerleri bu iftiraları içeren faaliyetlerini, dinî teşkilatlar kurarak, dinî yayınlar yaparak, okul ve çeşitli müesseseler açarak, yardımlar yaparak, maskeli teşkilatlar kurarak yürütürler. Geçmişte olduğu gibi, bugün de aynı metotlar yürürlüktedir. Bunlar Hristiyanlığı yaymak için gittikleri ülkenin önce dinî, ictimai ve kültürel durumunu incelerler. O ülkenin kültürünü yozlaştırmaya, milleti millet yapan maddi ve manevi değerleri yıkmaya, İslam ülkelerindeki faaliyetlerinde genç neslin dinden ve milli değerlerden uzak yetişmesine çalışırlar. Bundan sonra hiçbir değer tanımayan kişilere, bunalım devrelerinde kurtarıcı din olarak Hristiyanlığı sunarlar. Hristiyanlığın kolay, İslam'daki namaz, oruç gibi ibadetlerin zor olduğunu ileri sürerler. Hristiyanlığın sevgi ve kolaylık, İslam'ın ise zahmet ve şiddet dini olduğunu işlerler. Savaş, yangın, deprem vb. anlarını seçip yardımlarda bulunurlar. Şarkiyatçılar yetiştirip ilmî inceleme adı altında müslüman aydının zihnini bulandırmaya ve kafasına bazı fikirleri sokmaya çalışırlar. Siyasi işleri çok iyi takip edip müslüman ülkelerdeki bazı gelişmeleri gayelerine göre yönlendirmek isterler. Dünya siyasetini, siyasi gelişmeleri yönlendirip, müslüman ülkeleri birbirine düşürüp müslüman sayısını azaltmaya veya müslümanların ellerindeki imkanları heder etmeye çalışırlar. Müslümanların her meselesine el atıp bunları kendileri çözümlemek isterler. Bundan gayeleri, gelişmeleri kendi kontrollerinde tutmak ve menfaat elde etmektir. Tarikatlere adam yetiştirerek veya bazı aşırılarını destekleyerek, onları şu veya bu şekilde tahrik ederek, birtakım gayelerini gerçekleştirmeyi düşünürler. Müslümanların arasına ajan yerleştirmeye özen gösterirler. İlmî, edebî eserlerde, özellikle filmlerde konunun içine ustalıkla Hristiyanlığa ısıdırıcı, hoş gösterici sahneler yerleştirerek kafa ve gönüllere girmeye çalışırlar. Haçlı seferlerinde gerçekleştiremediklerini, modern, ileri bir hayat görüntüsü altında (müzikten tiyatroya, spora, siyasete kadar) çeşitli vesilelerle gerçekleştirmeye, turistik geziler vesilesiyle gittikleri yerlerde kitap dağıtım, iyilik yapma ve benzeri yollarla propaganda yaparak, Hristiyanlığı sevdirmeye ve benimsetmeye çalışırlar. Çeşitli yardım kuruluşları kurar veya kurulmuş olanlara girerler. Böylece yoksul ve fakir kimselerle temas kurarlar. Maddi yardım, yakınlık gösterisi, şefkat ve merhamet duyguları altında sempati toplar, insan çalmaya gayret ederler. Zaman zaman diyalogdan bahsederek barışçı bir görünüş altında karşı tarafı pasifleştirmek, yanıltmak isterler¹⁰⁵.

Misyonerlerin çoğu yaptıkları propagandalarda insanları hristiyanlaştırmada başarılı olduklarını iddia etmektedirler. Bütün bunlar misyonerlik gibi teşkilatlara yardım elini uzatan kimselerin ve derneklerin daha fazla parasını çekmek içindir. Bunlardan Boldevin adlı bir İngiliz misyoneri, bir grup müslümanı hristiyan yaptığını iddia etmiş, ancak denetimi altında çalıştığı kurum bu iddianın gerçekliğini ortaya çıkarmak amacıyla bir heyet

103 Cash, s. 98.

104 Milligan, s. 20-21.

105 Tümer-Küçük, s. 389-394.

göndermiştir. Heyet, Boldevin'in çalışmalarıyla dininden dönmüş tek bir müslümana rastlayamamıştır¹⁰⁶.

8. Misyonerlikten Diyaloga Geçiş

1962 yılında başlayan İkinci Vatikan Konsili'nde, kiliselerarası diyalog yanında, diğer din mensuplarıyla da diyaloga girmenin önemi üzerinde durulmuş ve 1964 yılında "Hristiyan Olmayanlar Sekreteryası" kurulmuştur. Bu sekreteryaya üst seviyede bir kardinal başkanlık etmektedir. Sekreteryaya devamlı olarak Roma'da bulunan bir ekiple, bölgesel piskoposlar ve çeşitli uzmanlarla işbirliği yaparak çalışmasını sürdürmektedir. İlk başkanlığını Kardinal Marella (1964-1973) yapmıştır. Daha sonra sırayla Kardinal Pignedoli (1973-1980) ve Mgr. Jean Jadot (1980-1984) başkanlık görevinde bulunmuştur. Daha sonra bu görevi Kardinal Arinze üstlenmiştir.

Sekreteryanın Hristiyan-Müslüman diyalogu programı çerçevesinde gerçekleştirdiği ilk en önemli faaliyet 2-6 Şubat 1976 tarihlerinde Libya'nın Tripoli kentinde yapılan İslam-Hristiyan Diyalogu Semineri'dir. Seminare konuşmacı olarak her iki taraftan onikişer kişi katılmıştır. Ayrıca muhtelif ülkelerden gözlemci olarak, çok sayıda din adamı da bulunmuştur. Türkiye'den de yedi kişilik bir heyet yer almıştır. Bu seminerin neticesinde Vatikan istediğini elde etmiş ve Bingazi'de bir Katolik Kilisesi açılmıştır. Bu gelişmeden kendi payına bir başarı elde ettiği düşüncesine inanan Hristiyan dünyası, diyalog amacıyla sık sık bu tür toplantılar düzenlemeye başlar. Ancak hristiyanların müslümanlara yönelik diyalog çalışmalarında art niyetlerinin olduğu farkedilir ve müslümanlar bu faaliyetlerden endişe duyar. Hem Katolik hristiyanların, hem Ortodoks hristiyanların ve hem de Protestan hristiyanların birdenbire ve yoğun bir şekilde ortaya çıkıp, "Diyalog" adı altında müslümanlara yaklaşması şüphe ve ihtiyatla karşılanmaya başlar. Hristiyanların Haçlı Seferleri denemesi ve başlangıcı miladî ilk asra kadar geri giden, Anadolu'nun ve İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesiyle de modern bir anlayışa kavuşan "Misyonerlik" faaliyetlerinden sonra birdenbire dönüş yapıp, "Diyalog"a yönelmeleri bu şüphenin kaynağı olur. Çünkü İkinci Vatikan Konsili'nde bir taraftan "Diyalog" gündeme gelmiş, diğer yandan Kilise'nin görevinin yeryüzünde herkesin Hristiyanlığı kabul edinceye kadar süreceği kararlaştırılmıştır. Buna göre Kilise'nin görevini hakkıyla yapması, bütün insanların hristiyan olmasına bağlıdır. Bu görev İncillerin ifadelerinden¹⁰⁷ ve Pavlus'un "Vaaz etmez isem vay bana"¹⁰⁸ vb. sözlerinden çıkarılmaktadır. Diyalog'da şüpheye yol açan diğer bir husus ise, diyalog çalışmalarında görev alan kimselerin, daha önceleri bizzat misyonerlik görevlerinde bulunmuş olmalarıdır. İkinci Vatikan Konsili'nde oluşan "Hristiyanlık Dışı Dinler Sekreteryası"nın başkanlığına getirilen Kardinal Pignedoli bu göreve getirilmeden önce, "Halkları Hristiyanlaştırma Cemaati"nin sekreterliğini yapmıştır. Sekreteryanın İslam Bölümü başkanlığını üstlenen Fr. Couq, Afrika Misyoner Topluluğu (Beyaz Babalar)

106 Hâlidî, s. 46.

107 Bk. Matta 28:19-20; Markos 13:9-11, Yuhanna 17:18-21.

108 Korintoslulara Birinci Mektup, 9:15.

üyeliğinde bulunmuştur¹⁰⁹. Bunun yanında müslümanlar arasında "Diyalog" adı altında ve "tolerans" yolları denenerek hristiyanlaştırma çalışmalarının yapıldığı, hristiyanların sayısını artırma gayreti içerisinde bulundukları dikkati çekmektedir¹¹⁰.

Katolik Hristiyanlar yanında Ortodoks ve Protestan Hristiyanların da tavrını ve "Diyalog"daki samimiyetlerini değerlendirmek lazımdır. Ortodoks Hristiyanlar 1984'lerde müslümanlarla diyalog sürecini başlatmışlardır. Ortodoks Hristiyanların temsilcisi sıfatıyla "Diyalog Toplantıları"nı organize eden İsviçre Ortodoks Merkezi Başkanı Metropolit Prof.Dr. Damaskinos Papandreou'dur. Yunanistan'da müslüman Türklere karşı takip edilen dinî siyaset karşısına, öncelikle diyalog çalışmalarının faydasına inanmış gibi görünen Metropolit Damaskinos'un çıkması beklenirdi. Çünkü Yunanistan'da müslüman Türklere karşı başlatılan siyasette başrolleri bizzat rahipler ve metropolitler oynamıştır. Bunlar ve gelişen olaylar karşısında ne Damaskinos, ne de İstanbul'da yapılan "Diyalog Toplantısı"na Yunanistan'dan katılan ve aralarında hukukçuların da bulunduğu tebliğcilerin müsbet bir tavrına rastlanılmamaktadır¹¹¹. Protestan kiliselerine gelince, "Dinlerarası Diyalog" deyimini XIX. yüzyıl Protestan misyonerlerinin ortaya çıkardığı bir ifadedir. 1910'da Edinburg'da gerçekleştirilen misyonerler konferansı temel olarak "Dünya Çapında bir Misyon Anlayışı" düşüncesini ele almıştır. Protestan Kiliseler ve kurumlar tarafından 1928'de Kudüs'te, 1938'de Tambaram'da, 23 Ağustos 1948'de Amsterdam'da bu manada birçok toplantılar organize edilmiştir. 1961 yılında "Dünya Kiliseler Konseyi" öncülüğünde Mexico City'de yapılan "Dünya Misyonu ve Evangelizm" konulu toplantıda dinlerarası diyalog konusunda bir fikir birliği sağlanamamakla birlikte, diyalog, misyon çatısı altında değerlendirilmiştir¹¹².

"Diyalog"un misyonerlik faaliyetlerinin devamı olduğunu Batılı yazarlar da ifade etmektedirler. *Vatican II* isimli kitapta konuyla ilgili şöyle denilmektedir: "Misyonerlik, diyalogu gerektirir. Gerçek diyalog, zaten aynı zamanda Hristiyanlığı yaymaktır"¹¹³.

R. Arnaldez, "hristiyanlar normal olarak misyonerdirler. Zira hristiyan, başka insanlardan dolayı kendini mesul bilir"¹¹⁴ demektedir.

Stieglecker, misyonerlik faaliyeti ve Diyalog arasındaki münasebeti şöyle ortaya koyar: "Şimdiye kadar hristiyanlar, İslam'a hücum etmek yahut ona karşı kendini savunmak için kılıç çektiler. Çoktan beri kılıcı kınına koyduk ve müslümanlara Hristiyanlığı sevdirmeye gayreti sergiledik... Önce Efendimiz'in (İsa) bize bıraktığı silah olan sevgiye dönmeliyiz. Müslümanların kalplerine ulaşabilmemiz ancak bununla mümkün olacaktır. Şu

109 Bk. Küçük, s. 55.

110 Bk. Küçük, s. 55.

111 Tümer-Küçük, s. 396-414'den özetle.

112 Bk. Güngör, s. 182.

113 Caspar ve Heyet, s. 18.

114 Yıldırım, s. 25.

halde İslam Dini'nin inançlarını derinlemesine bilmek ve müslümanın dînî psikolojisini kavramakla işe başlamak gerekir"¹¹⁵.

J. Garrido bu konudaki görüşünü şu cümlelerle dile getirmektedir: "Müslümanlar, hristiyanların nazarında kâfir bir millet olup, İncil'in, Pavlus'un, kilise büyüklerinin ve hristiyan geleneğinin talimlerinde ihtida ettirilmeleri gerekir. Onlar hakkında altın kaide şudur: Müslümanları seviniz, zira onların kurtarılması gereken ruhları vardır. Ama onların gerçek dini tanımalarına engel olan İslam'ı reddediniz. Bu günahkarları ve dalalette olanları da sevmeyi tavsiye, Hristiyanlık prensibi icabıdır. Ama bu prensip aynı zamanda dalâletten ve gûnahtan nefret etmeyi ve onların kökünü kazımayı da emretmektedir"¹¹⁶.

J. Bichon, "ben diyalogu İncil'i yaymanın bir vasıtası olarak arzu ediyorum"¹¹⁷ demektedir. R. Caspar da "İslam Ülkelerinde Kur'an'ın Yeni bir Yorumuna Doğru" isimli makalesinde benzer görüşler ileri sürmektedir¹¹⁸.

Lumen Gentium (Tanrı'nın Ailesi) isimli eserde, "Kilise bir yandan diyalog derken, öteki yandan misyonerleri göndermeye ve onları desteklemeye devam etmektedir"¹¹⁹.

İslamo-Christiana dergisindeki bir makalesinde J.B. Taylor şöyle demiştir: "Müslümanlar arasındaki misyonerlik çalışmaları, diyalogun önemini ortaya koymuştur. Burada sözkonusu "diyalog", misyonerliğe bir alternatif değil, bizzat şartlara uygun misyonerliktir"¹²⁰.

SONUÇ

Müslümanlarla hristiyanlar arasındaki münasebetler, asırlar boyunca dînî, siyasî ve ticarî alanlarda süregelmiştir. Bu süreç daha Hz. Peygamber'in hayatında müslümanların hristiyan cemaatlerle karşılaşmasıyla başlamış, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise, fetihler yoluyla İslam topraklarının sınırlarının genişlemesi sebebiyle irili ufaklı bir çok hristiyan topluluklarıyla gerek İslam devletinin teb'ası olmaları dolayısıyla ve gerekse daha sonraki dönemlerde devletler arası münasebetler şeklinde devam etmiştir. İlk devirlerde müslümanlarla hristiyanlar arasında ilişkiler oldukça sıcak götürülmüştür. Müslümanların yaptığı fetihler sonunda hristiyanlar teb'a olmayı kabul etmiş, direnerek kan dökülmesine sebep olmamışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde de aynı durum devam etmiştir. Ancak daha sonra özellikle Bizans kaynaklı olarak müslümanlara karşı apolojetik (savunmacılık) ve polemik dönemi başlatılmıştır. Apolojetik dönemde daha çok müslümanlar tarafından hristiyanlığın bazı yönlerine yapılan eleştirileri cevaplandırma konusuna ağırlık

115 Yıldırım, s. 25.

116 Yıldırım, s. 26.

117 Yıldırım, s. 26.

118 Caspar, s. 115-139.

119 Küçük, s. 51.

120 Küçük, s. 55.

vermelerine rağmen, daha sonra sadece bununla kalmayıp polemik yapmaya başlamışlardır. Polemikçiler insanların İslam'a olan temayülünü yoketmek için doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'e ve İslam'ın temel prensiplerine hakarete varan ifadelerle saldırıya başlamışlardır. Müslümanların kendi doktrinlerini kılıç yoluyla geliştirdiğini ve hristiyanların, müslümanların hakimiyeti altında iken özgürlüklerinin kısıtlandığı iddialarını, Batılıların her zamanki peşin fikirli üslupları içerisinde değerlendirdikleri müşahede edilmiştir. Bu manada Bizanslı ve Suriyeli bir çok polemikçiler ortaya çıkmıştır. Bunlar müslüman alimlerle yüz yüze tartışma ortamına girmeden, genelde yazarak ve müslümanların olmadığı topluluklarda konuşarak polemik yapmayı tercih etmişlerdir.

İslam devleti içerisinde teb'a olarak yaşamakta olan Suriyeli hristiyanlar, tartışma ve ihtilaflar noktasında fazla aşırıya gitmeden kendilerini sınırlamasını bilmişler, ancak Bizanslı polemikçiler, bunun aksine sözlü ve eyleme yönelik saldırıları aşırı bir şekilde artırarak, anti-müslüman bir polemik ortamı meydana getirmişlerdir. Ayrıca VIII. ve IX. yüzyıllar arasında İspanya'daki mozarab manastırlarında İslam'a karşı bir mukavemet hareketi organize edilmiştir. Ancak X. yüzyılın sonlarında başlayarak dört yüz yıl devam eden Haçlı seferleri, müslümanlarla hristiyanlar arasında o tarihe kadar çeşitli boyutlarda tartışmalar halinde devam eden soğuk savaşı bir anda sıcak savaşa dönüştürmüş ve artık din adına kan dökülme safhası devreye girmiştir. Esasında tarihin sayfalarına kara bir leke olarak geçen Haçlı Seferlerini Batılılar, kutsal topraklarda yaşayan hristiyanların zor zamanlarında Batı'nın yardımlarına koşması ve düşmanlarına karşı mücadele etmesi şeklinde yorumlamaktadırlar. Haçlı seferleri fikri ilk olarak İspanya'da ortaya çıkar, neredeyse bütün İslam dünyasına yayılır ve yine müslümanların İspanya'dan çıkarılması ile son bulur. Kutsal Toprağı (La Terre Sainte) kurtarmak için 1096'dan 1291'e kadar hac orduları şekli altında organize edilmiş sekiz haçlı seferi gerçekleştirilir. Bu arada Kilise de devamlı bir şekilde Haçlı Seferleri'nin kudsiyetini anlatmayı kendisine vazife edinir. Çok geçmeden politik ihtiraslar ve ekonomik gayeler dinî düşünceye egemen olur.

Haçlı seferlerinin sona ermesinden kısa bir müddet önce Batı'da İslam dünyası ile bir barış görüşmesi noktasında dinî bir hareket teşekkül eder ve Pierre le Vénérable'ın (1092-1156) bu konuda faaliyete geçmesiyle hareket somut bir veche kazanır. Pierre le Vénérable İslam-hristiyan yakınlaşmasının öncülüğünü yapar ve kendisinden sonra öğrencileri Aziz François ve Aziz Dominique onun yolunu devam ettirir. Raymond Lulle'ün (1233-1316) gayreti ile müsbet manada bir Ortaçağ İslam-Hristiyan yakınlaşması gelişir. Onun mistik yazıları Râbiatü'l-Adeviyye'den (713-801) itibaren İslam'daki tasavvuf hareketini ele alır. Hallâc (858-922), Gazâlî (1058-1111) ve İbn Arabî (1115-1241) gibi büyük mutasavvıf ve kelamcılarının hayatlarını ve fikirlerini inceleyerek İslam tasavvufu ile hristiyan mistisizmi arasında bağ kurmaya çalışır. Sonra diğer yazarlar benzer faaliyetlerde bulunur.

Hristiyanlar ile müslümanlar arasındaki yakınlaşma artık bir arada yaşamaya dönüşür. Bu safhada Oryantalizm ortaya çıkar ve bu hareket İslam'ın ve İslam Dünyası'nın daha yakından tanınmasını sağlar. Hatta İslam'ı müdafaa edip, hayranlık duyduğunu ifade eden

cereyanların oluşmasına yardımcı olur. Bu gelişme onsekizinci yüzyıla aittir. Ondokuzuncu yüzyılda tam tersine İslam Dünyası'nda Batı hayranlığı'nın başlaması, Batıların emperyalizm duygularının uyanmasına vesile olur ve bu duygu yirminci yüzyılda hristiyanların, müslümanları hristiyanlaştırmak için "Misyonerlik Faaliyetleri"ne hız vermesi ve ardından "Misyonerlik Faaliyetleri"nin değişik bir metodu olarak "Diyalog Çalışmaları" şeklinde devam etmektedir.

Müslüman-Hristiyan münasebetlerinin târihî akışına baktığımızda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İster yakınlaşma amacıyla olsun, isterse diyalog gayesini gütsün, müslümanların ve hristiyanların birbirleriyle karşılaşmasında, bir taraf diğer tarafa kendi inancını anlatmak, en azından tanıtmak için azâmî gayret göstermektedir. Zira her iki dinin özünde de kendi inancını başkalarına tebliğ etme ruhu yatmaktadır. Hangi taraf yakınlaşmayı başlatırsa, olay onun lehinde ve arzusu istikametinde gelişmektedir. Bu yüzden, diyaloga çağırılan taraf her zaman tedirgin vaziyette kalır ve çağıranın niyetini anlamaya çalışır. Tarihte olduğu gibi, günümüzde de aynı durum söz konusudur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abel, A. "La Polemique Damascenienne et son Influence sur les Origines de la Théologie Musulmane", *Elaboration de L'Islam*, Paris 1961.
 —, *Le Monde Arabe et Musulmane*, Buruxelles 1968.
- Arnaidez, R. "L'Image du Prophete Muhammad dans la Culture Français", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985.
- Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989.
 —, *Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye (Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri İçinde, Ankara 1996)*.
- Beowne, E. Lawrence, *The Prospect of Islam*, London 1944.
- Bernard, A.M.-Clement, O.-Mehl, R., *Hristiyan İlahiyatı*, terc. Mehmet Aydın, Konya 1983.
- Brockelmann, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara 1964.
- Büyük Larousse, Milliyet yy., İstanbul, ts.
- Caetani, *İslam Tarihi*, terc. Hüseyin Cahid, I-X, İstanbul 1924-27.
- Cash, W, Wilson, *The Moslem World in Revolution*, London 1926.

- Caspar, R., "Vers Une Nouvelle Interpretation du Coran en Pays Musulmans", *Studia Missionalia*, 20, 1971, Roma.
——, *Traité de Théologie Musulmane*, Roma 1987
- Caspar, R. ve Heyet, *Vatican II. Les Relations de l'Eglise avec les Religions non Chrétiennes*, Paris 1966.
- Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab*, Bağdad 1956.
- d'Alverny, M. Th., *Deux Traduction Latines du Coran au Moyen Age*, Ahdima 1947-48.
- Daniel, N. *Islam and The West*, Edinburg 1980.
- Didier, H., "Le Biconfessionalisme en Espagne", *Islamochristiana*, 7, Roma 1981.
- Eliade, M.-Couliano I.P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Trc. Ali Erbaş, İstanbul 1998.
- Erdem, Mustafa, "Kıptî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, XXXVI.
- Fayda, Mustafa, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhale", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II/1975, Ankara.
- Garaudy, Roger, *L'Islam en Occident*, Paris 1987.
- Grenard, F., *Grandeur et Decodence de l'Asie*, Paris 1939.
- Güngör, A. İsa, "Katolik Kilisesi'nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-I, Sempozyum 8-9/11/1996*, Ankara.
- Hâlidî, Mustafa, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, trc., Osman Şekerci, İstanbul 1998.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, 5. Basım, İstanbul 1993.
- Harman, Ömer Faruk, "Hristiyanların İslam'a Bakışı", *Asrımızda Hristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul 1993.
- Hazard, Paul, *La Crise de la Conscience Européenne (1680-1715)*, Paris 1935.
- Hocking, Ernest başkanlığında Committee of Appraisal, *Re-thinking Mission*, London 1932.
- İbnü'l- Esfir, Ali b. Ebu'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târik*, Beyrut 1965.
- İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhari*, Mısır 1319-1329.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahire 1955.

- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, Kahire 1913-1918.
- Khoury, A. Th., *Les Theologiens Byzantins et l'Islam*, Münster 1966.
- , *Polemique Byzantine Contre l'Islam (VIII.-XIII. siecles)*, Leiden 1972.
- , "L'Islam dans la Pensée Chrétienne Orientale au Moyen Age", *Concilium* 1976, Paris.
- Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1985
- Küçük, Abdurrahman, "Müslüman-Hristiyan Diyaloğuna Genel Bir Bakış", *Asrımızda Hristiyan Müslüman Münasebetleri*, İstanbul 1993.
- Leclercq, J., *Pierre le Venerable*, Paris 1946.
- Leroy, Jules, "L'Eglise Copte", *Histoire des Religion, Belgique* 1972
- Llinarés, A., *Raymond Lulle, Philosophe de l'Action*, Paris 1963.
- Lonpré, E., "Lulle", *Dictionnaire de la Théologie Catholique*, Paris 1945.
- Mandonnet, P., "Fra Riccoldo de Monte Croce, Pelerin en Terre Saint et Missionnaire en Orient, XIII. siecle", *Revue Biblique* 1983.
- Millet-Gerard, D., *Chrétiens Mozarabes et Culture Islamique dans L'Espagne des VIII.-X. siecles*, Paris 1984.
- Milligan, Anna A., *Facts and Fals in Our Fidels Abroad*, Philadelphia 1921.
- Moubarac, Y., *Recherches sur la Pensee Chrétienne et Islam*, Beyrut 1977.
- Muir, William, *The Life of Mohammad from Original Sources*, Edinburgh 1912.
- Paupard, Paul, *Dictionnaire des Religions*, Paris 1993.
- Ries, J., (Dore, Joseph başkanlığında), *Les Chrétiennes Parmi les Religions*, Paris 1987.
- Rodinson, Maxime, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, trc. Cemil Meriç, İstanbul 1983.
- , *La Fascination de L'Islam*, Paris 1983.
- Said, Edward, *Oryantalisme*, trc. Nezih Uzel, İstanbul 1982.
- Schoeps, H.J., *Theologie und Geschichte des Juden christientum*, Tübingen 1949.
- Secret, F., *Les Cabbalistes Chrétiens de la Renaissanc*, Paris 1964.
- Sejourne, P. "Pierre le Vénérable" *Dictionnaire de la Théologie Catholique*, Paris 1945.
- Stanley, Arthur Penrhyn, *Lectures on the History of the Eastern Church*, London 1908.

- Teetart, A., "Raymond de Penyafort" *Dictionnaire de la Theologie Catholique*, Paris 1937.
- Trimingham, J. Spencer, *İslam in Ethiopia*, Oxford 1952.
- Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.
- Vâkıdî, *Meğâzî*, Mısır 1948.
- Wanderburg, Y.Y., *L'Islam dans le Miroir de L'Occident*, Paris 1963.
- Watt, W. Montgomery, "L'Influence de L'Islam sur L'Europe Médiévale", *Revue des Etudes Islamique*, Paris 1972.
- Yıldırım, Suat, "Kilise'yi İslam ile Diyalog İstemeğe Sevk Eden Sebepler", *Asrımızda Hristiyan-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul 1993.
- Zananiri, G., *L'Eglise et L'Islam*, Paris 1969.
- _____, "Ricoldo de Monte Croce et le Proche-Orient", *L'Ami du Clergé*, Paris 1963.